

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

**Azarja dei Rossi: *Me'or ejnajim* – Význam a postavení díla
v židovské historiografii a jeho struktura**

**Azariah de' Rossi: *Me'or 'Enayim* – The Significance
of This Work in Jewish Historiography and Its Structure**

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

PhDr. Lena Arava-Novotná, Th.D.

Autor:

Antonín Šedivý

Praha 2012

Poděkování

Na tomto místě bych v první řadě rád poděkoval vedoucí své bakalářské práce, již byla PhDr. Lena Arava-Novotná, Th.D., za její mnohé rady, nápady a podněty, kterými přispěla ke vzniku a rozvoji této práce. Dále patří můj dík ThDr. Markétě Holubové, Th.D. za její ochotu při konzultaci některých problematických částí. Na závěr bych také rád poděkoval všem, kteří mě při mém studiu podporovali.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci "Azarja dei Rossi: *Me'or ejnajim* – Význam a postavení díla v židovské historiografii a jeho struktura" zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.

V Praze dne 9. července 2012

Antonín Šedivý

Anotace

Bakalářská práce "Azaria dei Rossi: *Me'or ejnajim* – Význam a postavení díla v židovské historiografii a jeho struktura" pojednává o životě a díle Azarji dei Rossiho. Tento významný italský židovský renesanční učenec přispěl značnou měrou do oblasti židovské historiografie, jejíž stručný vývoj bude představen v první kapitole. Poté následuje samotný popis života a díla Azarji dei Rossiho a vlivů, jež je utvářely. Nejdůležitější částí celé práce je rozbor struktury *Me'or ejnajim* a jednotlivých stěžejních témat, která se zde nacházejí a mohou ilustrovat důležité prvky tvorby Azarji dei Rossiho. Poté bude představen pokus o shrnutí všech hlavních inovací v díle tohoto velkého učenice, jeho motivací k napsání *Me'or ejnajim* a jeho přístupu k pramenné literatuře. Na závěr dojde ke stručnému zhodnocení přínosu, významu a jedinečného místa Azarji dei Rossiho v židovství i v židovské historiografii.

Annotation

Bachelor thesis "Azariah de' Rossi: *Me'or 'Enayim* – The Significance of This Work in Jewish Historiography and Its Structure" deals with the life and writings of Azariah de' Rossi. This important Jewish scholar of Italian Renaissance made a great contribution to Jewish historiography. Its brief development will be introduced in the first chapter of this thesis. It will be followed by the description of the life and writings of Azariah de' Rossi and events that influenced them. The most important part of this thesis will be the analysis of the structure of *Me'or 'Enayim* and single principal topics, that can be found in here and illustrate important elements of works of Azariah de' Rossi. Then will be introduced an attempt of summarization of all main innovations in writings of this great scholar, his motivations to write *Me'or 'Enayim* and his attitude to sources and to use of them. Finally there will be evaluated the contribution, the significance and the unique place of Azariah de' Rossi in Judaism and in Jewish historiography.

Klíčová slova

Judaismus; židé; Talmud; židovská historiografie; renesance; Itálie; Mantova; starověká historie; historická kritika; hebrejský jazyk.

Keywords

Judaism; Jews; Talmud; Jewish historiography; Renaissance; Italy; Mantua; Antique history; Historical criticism; Hebrew language.

Obsah

Obsah	5
Úvod.....	6
1. Stav židovské historiografie v 16. století	8
2. Azarja dei Rossi.....	13
2.1 Život	13
2.2 Dílo	18
3. <i>Me'or ejnajim</i>	22
3.1 Okolnosti a důvody vzniku <i>Me'or ejnajim</i>	22
3.2 Struktura a obsah <i>Me'or ejnajim</i>	23
3.2.1 Úvod – <i>Hakdama</i>	24
3.2.2 <i>Kol Elohim</i>	24
3.2.3 <i>Hadrat zekenim</i> – <i>Aristeův dopis</i>	24
3.2.4 <i>Imrej bina</i>	25
3.2.4.1 První část <i>Imrej bina</i> – nežidovské zdroje a Filón Alexandrijský.....	25
3.2.4.2 Druhá část <i>Imrej bina</i> – <i>agadické</i> látky a obrana učenců	29
3.2.4.3 Třetí část <i>Imrej bina</i> – <i>Jemej olam</i> – chronologie a mesianismus	31
3.2.4.4 Čtvrtá část <i>Imrej bina</i> – hebrejšтина jako svatý jazyk	33
3.2.5 Dodatky	36
4. Reakce na vydání <i>Me'or ejnajim</i> , motivace a metody Azarji dei Rossiho a zhodnocení jeho přínosu	37
4.1 Reakce na vydání <i>Me'or ejnajim</i> a využití díla do období <i>haskaly</i>	37
4.1.1 Přístup Azarji dei Rossiho ke kritice <i>Me'or ejnajim</i>	39
4.2 Motivace Azarji dei Rossiho k napsání <i>Me'or ejnajim</i> a jeho cíle.....	40
4.3 Inovace ve formě a obsahu použité v <i>Me'or ejnajim</i>	43
4.4 Dei Rossiho přístup k pramenné literatuře	45
4.5 Zhodnocení významu Azarji dei Rossiho a jeho přínosu židovské historiografii	49
Závěr	52
Použitá literatura	53
Summary	58

Úvod

Dosud neexistuje početnější literatura zabývající se osobou a dílem Azarji dei Rossiho¹ a to i přes fakt, že se jedná o velmi zajímavé téma, které zasahuje do několika různých oblastí judaistiky, od židovské historie až po rabínskou literaturu. Podnětnost díla Azarji dei Rossiho a fakt, že nejde o příliš známé téma, se staly jedním z důvodů pro vznik této bakalářské práce.

Základní literaturu pro rozbor života a díla Azarji dei Rossiho lze najít prakticky pouze v cizích jazycích.² V této bakalářské práci jsou použity zejména anglicky psané práce, z nichž hlavní pramen představuje překlad dei Rossiho nejdůležitějšího díla *Me'or ejnajim*³ doplněný o obsáhlý a velice přínosný úvod Joanny Weinberg. Dále jde o několik článků⁴ Salo W. Barona a studií⁵ Roberta Bonfila zabývající se židovskou renesanční historiografií. Mezi další významné práce k tématu židovské historiografie, do jejíhož rámce Azarja dei Rossi spadá, patří kniha⁶ Yosefa H. Yerushalmiho. V této bakalářské práci jsme čerpali také z mnoha dalších zdrojů, které pomohly osvětlit jednotlivé dílčí záležitosti, ať již šlo o italské židovské dějiny v 16. století nebo vývoj židovské historiografie.

¹ Hebrejský originál: עזריה מן האדומים. (Veškeré hebrejské názvy viz עזריה מן האדומים. ספר מאור עינים. 1866.) V hebrejském jazyce je v dei Rossiho jméně obsažen význam italského "dei Rossi" (červený – kořen *alef-dalet-mem*). Ovšem může jít také o narážku na čtvrté království z vidění proroka Daniela (Da 7), jež bylo ztotožňováno s Římem, kterému patřil v židovské tradici název Edom. Pokud bychom podpořili tuto domněnku, tak by bylo možné považovat tuto tradici za prvotní impuls k přijetí jména *min ha-Adomim*, které bylo později přeloženo do italštiny jako dei Rossi.

² V literatuře dostupné v českém jazyce se jméno Azarja dei Rossi vyskytuje zřídka a je pouze krátce zmiňováno. (Viz STEMBERGER, Günter. *Úvod do judaistiky*. Vydání první. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 11 (dále jen STEMBERGER: *Úvod do judaistiky*).

³ Možný překlad: "Světlo očí". Hebrejský originál: מאור עינים. ROSSI, Azariah de'. *The Light of the Eyes*. Translated from the Hebrew with an introduction and annotations by Joanna Weinberg. 1st edition. New Haven: Yale University Press, 2001. xlix, 802 s. Yale Judaica series; sv. 31. ISBN 0-300-07906-0 (dále jen ROSSI: *The Light of the Eyes*).

⁴ Zejména jde o tři příspěvky z BARON, S. W. *History and Jewish Historians: Essays and Addresses*. Compiled with a Foreword by Arthur Hertzberg and Leon A. Feldman. 1st edition. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1964. xviii, 504 s. ISBN chybí.

⁵ BONFIL, Robert. How Golden Was the Age of the Renaissance in Jewish Historiography. *History and Theory*, December 1988, Vol. 27, Issue 4, s. 78-102. ISSN 0018-2656 (dále jen BONFIL: *How golden was the age of the Renaissance*).

⁶ YERUSHALMI, Yosef Hayim. *Zakhor: Jewish History and Jewish Memory*. 1st paperback edition. Seattle: University of Washington Press, 1996. xxxvi, 154 s. ISBN 0-295-97519-9 (dále jen YERUSHALMI: *Zakhor*).

Cílem této bakalářské práce je seznámit s postavou významného židovského učenice Azarji dei Rossiho, jeho dílem *Me'or ejnajim* a jejich postavením v židovské historiografii. Budeme se zabývat otázkou, jaký byl účel sepsání *Me'or ejnajim*, a popisem jednotlivých inovací a metod, které Azarja dei Rossi při své tvorbě využil, stejně jako vyzdvihnutím některých důležitých a pro tvorbu Azarji dei Rossiho význačných témat. Na závěr bude následovat pokus o zhodnocení přínosu Azarji dei Rossiho židovské historiografii a jeho obecného významu.

Aby mohly být výše uvedené cíle naplněny, rozhodli jsme se použít tuto strukturu. První kapitola bude zaměřena na stručné představení vývoje židovské historiografie a postavení, jež v ní zaujímal Azarja dei Rossi. V následujícím oddílu se soustředíme na život a dílo Azarji dei Rossiho a historické skutečnosti, které je ovlivňovaly. Ve třetí části bude načrtnuta struktura *Me'or ejnajim* a dojde ke stručnému pojednání některých důležitých témat, jež se v něm nalézají. V poslední kapitole budou popsány reakce vyvolané vydáním *Me'or ejnajim*, dei Rossiho přístup ke kritice a pramenné literatuře, jeho motivace a cíle, stejně jako inovace, jež se v *Me'or ejnajim* objevily. Na závěr čtvrté kapitoly se pokusíme o stručné zhodnocení významu a přínosu Azarji dei Rossiho.

V celé bakalářské práci je použit systém přepisu z hebrejského jazyka, jehož autorem je doc. PhDr. Bedřich Nosek, CSc.⁷ Dále je třeba upozornit na použití zkratk biblických knih, které byly převzaty z *Bible*, konkrétně z *Českého ekumenického překladu*.⁸ Jméno Azarji dei Rossiho lze v zahraniční i české literatuře nalézt v několika různých podobách, zde bude preferována jeho počeštěná podoba.⁹ Na závěr je důležité uvést, že při použití slova "žid" jsme se přiklonili k variantě s malým počátečním písmenem, neboť v době života Azarji dei Rossiho byli židé definováni svou náboženskou, nikoli etnickou příslušností.

⁷ Pravidla této transkripce jsou uvedena například v NEWMAN, J. – SIVAN, G. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Dotisk prvního vydání. Praha: Sefer, 2009. 285 s. ISBN 80-900895-3-4 (dále jen *Judaismus od A do Z*).

⁸ *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona: včetně deuterokanonických knih*. 6. přepracované vydání. Praha: Česká biblická společnost, 1995. 1301 s. ISBN 80-85810-08-5.

⁹ Viz například STEMBERGER: *Úvod do judaistiky*, op. cit., s. 11.

1. Stav židovské historiografie v 16. století¹⁰

Pro porozumění dílu Azarji dei Rossiho je nutné seznámit se s židovskou historiografií, která se začala vyvíjet s *Tanachem* a prošla významnou změnou s příchodem *Talmudu*, který ovlivnil středověké židovské vnímání dějin až do doby vyhnání židů z Pyrenejského poloostrova. Všechny tyto vývojové fáze židovské historiografie měly odlišné určující znaky a bez obeznámení se s každou z nich nelze porozumět celku židovského dějepisectví. Neboť jako samotný judaismus i židovská historiografie se vyznačuje zejména svou kontinuitou, návazností na předchozí období, nic nevzniká náhle, ale vše je hluboce zakořeněno v minulosti a ovlivněno současnými událostmi.

Když psal Azarja dei Rossi majestátní a v určitém slova smyslu zlomové dílo *Me'or ejnajim*, navázal na předchozí tradici židovské historiografie. On sám byl na rozdíl od svých předchůdců velmi ovlivněn renesancí, která do značné míry utvářela i jeho historické dílo.¹¹ I přes různé odlišnosti lze jeho spis spolu s dalšími devíti počítat do židovské historiografie 15. a 16. století. Druhým a daleko významnějším impulzem pro rozvoj tehdejšího dějepisectví bylo vyhnání židů z Pyrenejského poloostrova, které ovlivnilo prakticky celý tehdejší judaismus.¹² Po něm došlo k velkým přesunům židovského obyvatelstva a ke značným změnám v židovském myšlení.¹³

Díky výše zmíněným vlivům došlo v rámci židovské historiografie v průběhu jednoho století ke vzniku několika významných děl, která se snažila vypořádat s tragickou zkušeností vyhnání obrovského počtu židů. Šlo především o díla uprchlíků ze Španělska a Portugalska

¹⁰ Tato kapitola a její struktura je založena na práci Yosefa H. Yerushalmiho (YERUSHALMI: *Zakhor*, op. cit.). Oproti tomu stojí pojetí Roberta Bonfila (BONFIL: *How golden was the age of the Renaissance*, op. cit.), který se staví velmi kriticky k Yerushalmiho pojetí. Na rozdíl od Yerushalmiho označuje Bonfil historiografickou tvorbu 15. a 16. století za mnohem méně než výjimečně bohatou. Zvláštní úlohu však připisuje dílu Azarji dei Rossiho. (Viz BONFIL: *How golden was the age of the Renaissance*, op. cit., s. 83-102.)

¹¹ YERUSHALMI: *Zakhor*, op. cit., s. 60.

¹² K vyhnání židů ze Španělska došlo roku 1492, podobná situace nastala v Portugalsku o pět let později v roce 1497. (Viz YERUSHALMI: *Zakhor*, op. cit., s. 59-61.) Yosef H. Yerushalmi označoval takovéto velké zlomové události jako "sharp break in the continuity of Jewish living". (Viz YERUSHALMI: *Zakhor*, op. cit., s. 86)

¹³ Tato událost se odrazila i v židovské mystice, například Gershom Scholem jí připisoval zcela zásadní roli pro další vývoj *kabaly*. (Viz SCHOLEM, Gershom. *The Messianic Idea in Judaism: and Other Essays on Jewish Spirituality*. 2nd edition. New York: Schocken Books, 1995. xx, 376 s. ISBN 978-0-8052-1043-9.)

a jejich potomků. Nejvýznamnějším z těchto autorů byl Josef ha-Kohen¹⁴ (1496-1575), který se ve svém spise příhodně označil za prvního historika od doby Josepha Flavia, a v tomto svém tvrzení nebyl daleko od pravdy.¹⁵ Tento výrok podhaluje způsob přístupu židů k zachycování dějin v dřívějších obdobích. Je totiž pravdou, že od konce 1. století o. l. do doby vyhnání židů ze Španělska, se objevila pouze dvě významnější historiografická díla – chronologický spis *Seder olam*¹⁶ ve 2. století a kniha *Josipon*¹⁷ v 10. století. Židé však své dějiny neignorovali, pouze se je z určitých důvodů rozhodli nezaznamenávat.

Středověké židovské myšlení bylo totiž v mnohém dědicem uvažování talmudických učenců. Proto se ve středověku neseťkáme prakticky s žádným historiografickým dílem. O historii tehdejších nebo dřívějších židů se dozvídáme ze zdrojů, které reagovaly na dobové (většinou tragické) události. Hlavní snahou však nebylo zachytit jednotlivé události, ale zařadit tehdejší dějiny do určitého rámce, který pocházel z biblických dob a dějin zaznamenaných v *Tanachu*. Tato tendence je pro židovský středověk typická.¹⁸ Dalším výrazným trendem, který do značné míry utvářel sekundárně historickou literaturu, bylo přesvědčení o neporušeném trvání židovské tradice, která začala na hoře Sinaj s Božím zjevením Mojžíšovi a pokračovala přes posloupnost učenců až do tehdejší doby. Takováto literatura se začala objevovat zejména kvůli nárokům ostatních náboženství a sekt,

¹⁴ Josef ha-Kohen přispěl do židovské historiografie svými díly *Sefer divrej ha-jamim le-malchej Carefat u-le-malkej bejt Otoman ha-Togar* a *Emek ha-bacha*. (Viz YERUSHALMI: *Zachor*, op. cit., s. 57.)

¹⁵ ZINBERG, Israel. *A History of Jewish Literature*. 1st edition. Vol. 4 (Italian Jewry in the Renaissance Era). New York, Ktav Publishing House, 1974. xv, 214 s. ISBN 0-87068-240-7, s. 77-79 (dále jen ZINBERG: *A History of Jewish Literature*); YERUSHALMI: *Zachor*, op. cit., s. 57.

¹⁶*Seder olam* přináší chronologický sled osob a dat od Adama po Alexandra Velikého. Azarja dei Rossi si této práci velmi vážil a často s ní pracoval, navíc použil v závěru *Me'or ejnajim* její chronologické tabulky. (Viz YERUSHALMI: *Zachor*, op. cit., s. 20.) Tento spis je také nazýván *Seder olam raba*, aby byl odlišen od pozdějšího gaonského díla *Seder olam zuta*. (Viz YERUSHALMI: *Zachor*, op. cit., s. 124.)

¹⁷ Kniha *Josipon* je pravděpodobně jediné židovské historiografické dílo ve středověku. Dlouho bylo připisováno Josephu Flaviovi, byl to až Azarja dei Rossi, který odhalil, že se jedná o podvrh. (Viz YERUSHALMI: *Zachor*, op. cit., s. 34-36.)

¹⁸ Důležitým prvkem středověké židovské literární tvorby byla absence určitosti historických událostí. Stejným motivem se naopak stal smysl pro "historické kontinuum" a sklon k archetypickému vyjadřování. (Viz CHAZAN, Robert. Representation of Events in the Middle Ages. *History and Theory*, December 1988, Vol. 27, Issue 4, s. 40-55. ISSN 0018-2656, s. 44-47; s. 55 (dále jen CHAZAN: *Representation of Events in the Middle Ages*.)

například karaitů. Pro židy se stalo důležitým dokázat svou vlastní kontinuitu.¹⁹

Ve středověké, převážně *halachické* literatuře převládal názor, že jakákoliv snaha o zaznamenávání a studium historie je zbytečná a jde pouze o ztrátu času. Jeden z nejslavnějších příkladů takového uvažování si ukážeme později.²⁰ Nyní je však třeba upozornit na další médium, které sloužilo k předávání židovské historické paměti. Jde o židovskou liturgii, která byla ve středověku nejen na lokální úrovni obohacena o mnoho svátků, půstů, liturgických básní a dalších prvků, ve kterých docházelo k připomínce událostí, které formovaly myšlení tehdejších židů.²¹

V porovnání s těmito trendy vyniká jedinečnost a důležitost židovské historiografie 15. a 16. století a zejména díla Azarji dei Rossiho. Ten totiž na rozdíl od většiny soudobých autorů, kteří svým přístupem patřili minimálně zčásti ještě do středověku, přinesl do pojetí židovských dějin mnoho nových prvků. Nyní si uvedeme jeden příklad, které jasně ukazuje, nakolik bylo dílo Azarji dei Rossiho odlišné.

Moše ben Maimon (1135-1204) představuje jednu z nejdůležitějších postav středověkého židovského myšlení. Byl to právě on, kdo vyslovil názor, že zabývat se studiem historie je ztráta času. Své názory, které se dotýkají dějin, vyjádřil v několika svých dílech.²² Pro vnímání inovátorství Azarji dei Rossiho je důležitý svým přístupem k talmudické historii a chronologii. Kdykoli se Maimonides setkal s historickou informací z netalmudického zdroje, která odporovala informacím zaznamenaným v *Talmudu*, dal vždy za pravdu tradici a *Talmudu*.²³ Právě toto je velice symbolické pro středověké a v ortodoxním prostředí i pro novověké židovské myšlení. Proto vzbudil Azarja dei Rossi takový rozruch, když přišel se svým pojetím dějin a postavil nežidovskou literaturu ohledně její pravdivosti na úroveň

¹⁹ CHAZAN: *Representation of Events in the Middle Ages*, op. cit., s. 40-41. Tato literatura se obecně nazývá *šalšelet ha-kabala* (řetěz tradice).

²⁰ JACOBS, Louis. Historical Thinking in the Post-Talmudic Halakhah. *History and Theory*, December 1988, Vol. 27, Issue 4, s. 66-77. ISSN 0018-2656, s. 66 (dále jen JACOBS: *Historical Thinking in the Post-Talmudic Halakhah*). Exemplárním příkladem takového uvažování byl například Maimonides ve svém komentáři k *Mišně*.

²¹ CHAZAN: *Representation of Events in the Middle Ages*, op. cit., s. 43-44; YERUSHALMI: *Zakhor*, op. cit., s. 40-52.

²² Shrnutí talmudické chronologie se objevuje v jeho komentáři k *Mišně* a v úvodu k *Mišne Tora*. Do rámce sekundárně historické literatury pak lze zařadit jeho responsum *Igeret Teman*, které zachycovalo dějiny některých mesiášských hnutí. (Viz MAIMONIDES. *Výběr z korespondence*. Vydání 1. Praha: Academia, 2010. 387 s. ISBN 978-90-200-1848-9, s. 73-156.)

²³ JACOBS: *Historical Thinking in the Post-Talmudic Halakhah*, op. cit., s. 70-73.

Talmudu.

Nyní se dostáváme k talmudickému období, které znamenalo v rámci historiografie významný zlom. Talmudičtí učenci zdědili po svých předcích významné historické dílo – *Tanach*. V jejich myšlení však došlo k posunu a tak místo aby pokračovali v psaní svých vlastních dějin, jak tomu bylo dříve, přijali názor, že vše se již stalo a bylo zaznamenáno v *Tanachu* a další události jsou pouze opakováním, a proto se zaměřili pouze na hodnocení a výklad biblických dějin pro svou vlastní dobu. *Tanach* chápali jako předobraz a vzor pro všechny další události, proto pro ně byla práce s biblickými dějinami tak důležitá.²⁴

V *Talmudu* došlo k určitému pokroucení přesnosti záznamu dějin, mnoha nepřesnostem v chronologii a k anachronismům. Jednoduše lze říci, že *Talmud* nebyl zamýšlen jako historické dílo a jako takové ani nesmí být pojímán. Ve vztahu k historii jde spíše o její výklad, který se stal určujícím pro další vývoj judaismu. Oproti tomu vznikl v předcházejícím období *Tanach*, který přináší záznam dějin (ať již skutečných či legendárních) a je možné jej chápat jako historiografické dílo. *Tanach* představuje jeden ze dvou starověkých dějinných konceptů. Jde o koncepci, ve které převládá snaha dát lidským dějinám transcendentní smysl a pojímat je jako celek. Oproti tomu stálo původnější řecké pojetí dějin. Řečtí historikové nevnímali historii v její celistvosti, naopak se zaměřili pouze na některé významné body v dějinách, například na činy slavných postav nebo na významné události. S *Tanachem* tak vzniklo v židovském prostředí veliké *novum*.²⁵

Základem víry v důležitost a transcendentnost dějin je přesvědčení, že Hospodin, jak je popsáno v *Tanachu*, se zjevuje lidem pouze v dějinách. Proto je pro judaismus tak důležité neustále si připomínat historii a zpřítomňovat nejdůležitější události židovských dějin.²⁶ Také z toho důvodu není v jistém ohledu důležitá věrnost biblických historických informací, neboť jde především o *historia sacra* lidu Izraele, která tvoří základ celého judaismu a vzor pro chápání dalších událostí.²⁷

²⁴ YERUSHALMI: *Zakhor*, op. cit., s. 21-24; s. 26.

²⁵ YERUSHALMI: *Zakhor*, op. cit., s. 7-8.

²⁶ YERUSHALMI: *Zakhor*, op. cit., s. 9.

²⁷ Mimo *Tanachu* se v židovském prostředí tohoto období objevuje ještě jedno pojetí dějin, se kterým přišel Josephus Flavius (37/38-100 o. l.). Josephus Flavius se jako svědek židovského povstání, které probíhalo v letech 66 až 73 o. l., pokusil zaznamenat události své doby, které definitivně poznamenaly další osudy judaismu. V jeho díle hraje významnou roli historická kritika a odpor proti řecké historiografii, která neposkytovala nestranné informace. Flaviova koncepce historiografie se však v dalším vývoji judaismu neprosadila. (Viz YERUSHALMI: *Zakhor*, op. cit., s. 16; FLAVIUS,

Tanach, *Talmud*, středověká literatura a jejich pojetí dějin tvořily dědictví, které Azarja dei Rossi převzal a se kterým pracoval. Přestože přinesl do židovské historiografie mnoho nových prvků a přístupů, zůstal Azarja dei Rossi věrný židovské tradici, což lze vnímat i ve výběru témat v *Me'or ejnajim*. Z hlediska kategorizace dějin se dei Rossi ve svém spise zaměřil na starověk, především na pro židy velmi důležité období Druhého chrámu, které bylo v židovské literatuře opomíjeno a jediným velkým židovským pramenem k němu byl *Talmud*, který ho ovšem nezachycoval věrně. V dříve naznačených souvislostech také zřetelně vynikne, jak uvidíme později, přínos a jedinečnost Azarji dei Rossiho, jehož tvorba se nemohla měřit s křesťanskými učenci, ale pro židovské prostředí představovala velký, třebaže dlouho nepochopený pokrok.

Na Azarju dei Rossiho a jeho přístup k historii navázal přibližně o dvacet let později David Gans.²⁸ David Gans (1541-1613) byl žákem Moše Iserlese a část svého života žil v Praze, kde také roku 1593 publikoval své dvoudílné historické dílo *Cemach David*.²⁹ V jeho první části je obsáhle pojednávána chronologie židovských dějin a v druhé části i obecných dějin.³⁰ S Davidem Gansem došlo k ukončení židovské historiografické tvorby po dobu několika dalších století. I přes veškerou snahu si totiž židovská historiografie nezískala větší pozornost a uznání tehdejších čtenářů. Postoj judaismu vůči historickým dílům zůstal stejný jako v minulosti a možná právě z tohoto důvodu nikdo nenavázal na raně novověkou historiografickou tvorbu, která se začala opět rozvíjet až v době velkých změn uvnitř judaismu během *haskaly*.³¹

Iosephus. *Válka židovská: Válečná předehra*. Vydání třetí. Díl I. Praha: Academia, 2004. 311 s. ISBN 80-200-1172-2, s. 33-35.)

²⁸ O životě Davida Ganse se lze dozvědět více například v ŠEDINOVÁ, Jiřina. David Gans (k 450. výročí narození). In *Židovská ročenka 5752*. Praha: Federace židovských náboženských obcí v České republice, 1991. s. 47-51.

²⁹ Ukázku překladu části *Cemach David* lze nalézt v *Židovské ročence 5752*. (Viz GANS, David. *Cemach David: O dějinách českých zemí a o dějinách Židů v Království českém*. In *Židovská ročenka 5752*. Praha: Federace židovských náboženských obcí v České republice, 1991. s. 41-54.)

³⁰ YERUSHALMI: *Zachor*, op. cit., s. 58; ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXIII.

³¹ YERUSHALMI: *Zachor*, op. cit., s. 65-67.

2. Azarja dei Rossi

2.1 Život

Azarja dei Rossi (celým jménem Azarja (Bonaiuto) ben Moše dei Rossi)³² se narodil mezi lety 1511 a 1514³³ v severoitalském městě Mantova³⁴ jako potomek vážené a starobylé rodiny³⁵ min ha-Adomim.³⁶ Přesná datace jeho narození je však nejistá, výše uvedené datum je odvozeno od autorovy poznámky v *Me'or ejnajim*.³⁷ O životě Azarji dei Rossiho nemáme mnoho informací, důležitým zdrojem jsou pro nás jeho vlastní zmínky v *Me'or ejnajim*.

Azarja dei Rossi získal jednak tradiční židovské vzdělání, ale zároveň se věnoval, jak bylo mezi židovskými učiteli tehdejší Itálie zvykem, také studiu dalších předmětů a oborů včetně gramatiky a rétoriky.³⁸ Vystudoval medicínu a po ukončení svých studií se živil jako lékař.³⁹ Při svém pobytu v Bologni navštěvoval tamější univerzitu a studoval geometrii.⁴⁰ Azarja dei Rossi ovládal velmi dobře také geografii, která zažívala v Itálii tehdejší doby díky

³² DAN, Joseph. *Encyclopaedia Judaica*. Corrected edition. Vol. 14. Editors in Chief Cecil Roth and Geoffrey Wigoder. Jerusalem: Keter Publishing House, 1996. 1684 s. ISBN 965-07-0242-3. ROSSI, AZARIAH (Bonaiuto) BEN MOSES DEI, s. 315-318 (dále jen EJ: *Azariah ben Moses dei Rossi*), s. 315.

³³ BARON, S. W. *History and Jewish Historians: Essays and Addresses*. Compiled with a Foreword by Arthur Hertzberg and Leon A. Feldman. 1st edition. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1964. xviii, 504 s. ISBN chybí. Chapter 7, Azariah de' Rossi: A Biographical Sketch, s. 167-173 (dále jen BARON: *A Biographical Sketch*), s. 167. Přesné datum narození Azarji dei Rossiho není známé.

³⁴ Pro další informace viz SIMONSOHN, Shlomo. *Encyclopaedia Judaica*. Corrected edition. Vol. 11. Editors in Chief Cecil Roth and Geoffrey Wigoder. Jerusalem: Keter Publishing House, 1996. 1590 s. ISBN 965-07-0218-0. MANTUA, s. 895-899.

³⁵ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 718. Azarja dei Rossi zde zmiňuje středověkou legendu o starobylosti své rodiny, podle které byli předci jeho a dalších tří rodin přivedeni do Říma v 1. st. o. l. císařem Titem po zničení Druhého chrámu. Joanna Weinberg uvádí jména ostatních tří rodin, šlo o rody de Pomis, dei Vecchii a dei Mansi.

³⁶ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 80. V italském překladu de' Rossi (v českém přepisu dei Rossi). Hebrejský originál: מן האדומים. K původu jména více v poznámce číslo 1.

³⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 85. Azarja dei Rossi zde poznamenává, že v době, kdy začal psát *Me'or ejnajim* (tj. přibližně v roce 1570), mu bylo 60 let.

³⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XIV.

³⁹ EJ: *Azariah ben Moses dei Rossi*, op. cit., s. 315; ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XVI.

⁴⁰ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XVI.

mnoha cestovatelským objevům svůj rozkvět.⁴¹ Během svého vzdělávání studoval texty v hebrejštině, aramejštině, latině a italštině. Z klasických jazyků neovládal dobře pouze řečtinu.⁴² Ač strávil Azarja dei Rossi většinu svého života na cestách a nebyl nijak zvlášť bohatý, neztratil nikdy zájem o vzdělání a o knihy a svůj život zasvětil studiu a bohoslužbě.⁴³

O hloubce a šířce jeho vzdělání a zájmů se lze přesvědčit přímo v *Me'or ejnajim*, kde cituje desítky autorů působících napříč stoletími a rozdílnými kulturami. Veliký rozsah jeho znalostí dokládá také fakt, že v šedesátých letech 16. století pracoval jako cenzor knih a to zřejmě na popud židovské komunity, jejíž představitelé se chtěli v ovzduší snížené tolerance papežského stolce přesvědčit o "nezávadnosti" svých knih pro křesťany a předejít tak případným střetům. Rozhodnutí o této praxi bylo pravděpodobně učiněno na rabínském synodu ve Ferrare roku 1554.⁴⁴

Azarja dei Rossi získal své vzdělání v Mantově a do svého rodného města se na konci života také vrátil, ale mezitím⁴⁵ pobýval většinu času v různých městech v Itálii (například ve Ferrare, Anconě, Bologni nebo Sabbionetě), zejména na území Papežského státu.⁴⁶ Oženil se se sestrou mantovského bankéře Chajima Massarana,⁴⁷ se kterou měl později několik dcer, zřejmě se však nedočkal mužského potomka.⁴⁸ Rozhodujícím faktorem pro jeho literární činnost, která je hlavním tématem této bakalářské práce, se stal pobyt ve Ferrare, kam přesídlil z Bologni nedlouho před nebo krátce po vypovězení židů papežem

⁴¹ BARON, S. W. *History and Jewish Historians: Essays and Addresses*. Compiled with a Foreword by Arthur Hertzberg and Leon A. Feldman. 1st edition. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1964. xviii, 504 s. ISBN chybí. Chapter 8, Azariah de' Rossi's Attitude to Life, s. 174-204 (dále jen BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*), s. 181-184.

⁴² EJ: *Azariah ben Moses dei Rossi*, op. cit., s. 316. Také proto nepřekládal Azarja dei Rossi *Aristeův dopis z řečtiny* (originálního jazyka), ale z latinského překladu textu.

⁴³ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 106-107.

⁴⁴ BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 167; ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XVI. Tato situace byla zapříčiněna následky protireformace.

⁴⁵ Z Mantovy odešel Azarja dei Rossi roku 1543 do Ferrary. (Viz ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 106.)

⁴⁶ EJ: *Azariah ben Moses dei Rossi*, op. cit., s. 315.

⁴⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 292.

⁴⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XV. Dále také: "Jsem stár přibližně šedesát let a nemám žádného mužského potomka." (Viz ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 85. V anglickém překladu: "... I'm about sixty years old and have no male children.")

Piem V. z území Papežského státu.⁴⁹

Život a tvorba Azarji dei Rossiho byly značně ovlivněny soudobými italskými dějinami. Židé žili v Itálii již od 1. st. př. o. l.⁵⁰ a měli zde relativně velkou svobodu, neboť nepodléhali tolika omezením jako jejich souvěrci v ostatních evropských zemích. Mohli si tedy zachovat věrnost svým náboženským tradicím a zároveň se zapojit do kulturního života země.⁵¹ Důvodů pro tuto situaci bylo několik. Vláda nejednotných měst a republik, spory mezi jednotlivými stranami a časté revoluce ve společensko-politickém pořádku vytvořily podmínky, které prospěly jednak celým židovským komunitám, které nebyly vystavovány takovému útlaku, ale také nadaným jednotlivcům. Tyto podmínky garantovaly italským židům velkou svobodu.⁵² Jakmile došlo k násilnostem nebo vypovězení židů z jednoho území, mohli se usadit v sousedním městě a pokračovat dál ve svém životě.⁵³

I když bylo papeži ve středověké Itálii vydáno několik ediktů a protizidovských omezujících příkazů, zůstaly většinou pouze mrtvou literou a nikdy nevstoupily v platnost. Rozkvět svobody židovského obyvatelstva dospěl na svůj vrchol během pontifikátu tzv. renesančních papežů (za všechny jmenujme například Lva X. – původním jménem Giovanni de Medici).⁵⁴ Tato příznivá situace se změnila po vyhnání židů ze Španělska a Portugalska a s příchodem reformace a následné protireformace, kdy začalo docházet k přísnějšímu prosazování protizidovských opatření.⁵⁵

⁴⁹ Zde dochází k rozporu v údajích. Zatímco Joanna Weinberg stanovuje datum útěku na rok 1567 (Viz ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XVI.), Salo W. Baron uvádí rok 1569 (Viz BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 167.). Papež Pius V. vydal dekret o vyhnání židů v roce 1569, na tom se oba autoři shodují. Ferrara se v té době stala útočištěm mnoha židů, neboť rod Estense, který zde vládl, praktikoval vůči židům příznivou politiku.

⁵⁰ KATZ, Bernard. A Brief Journey through Italian Jewish History. *Jewish Affairs*, ROSH HASHANAH 2009, Vol. 64, No. 2, s. 38-44. ISSN 0021-6313 (dále jen KATZ: *A Brief Journey through Italian Jewish History*), s. 38. Šlo o otroky deportované do Říma po dobytí Judska Pompeiem v roce 63 př. o. l.

⁵¹ MILANO, Attilio. *Encyclopaedia Judaica*. Corrected edition. Vol. 9. Editors in Chief Cecil Roth and Geoffrey Wigoder. Jerusalem: Keter Publishing House, 1996. 1594 s. ISBN 965-07-0202-4. ITALY, s. 1115-1147 (dále jen EJ: *Italy*), s. 1115.

⁵² ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 8.

⁵³ ROTH, Cecil. *A History of the Jews: from Earliest Times through the Six Day War*. Revised edition. New York: Schocken Books, 1989. 452 s. ISBN 0-8052-0009-7 (dále jen ROTH: *A History of the Jews*), s. 235.

⁵⁴ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 8.

⁵⁵ EJ: *Italy*, op. cit., s. 1123.

Reakce protireformace se začaly v Itálii projevovat výrazně protižidovsky v polovině 16. století. V roce 1553 nařídil papež Julius III. (1550-1555) zabavit a spálit všechny kopie *Talmudu* v Itálii kvůli údajným urážkám křesťanství. Pálení všech objevených svazků *Talmudu* se odehrálo na *Roš ha-šana* roku 1553 v Římě.⁵⁶ Situace se zhoršila za jeho nástupce Pavla IV. (1555-1559), jenž vydal roku 1555 bulu *Cum nimis absurdum*, v níž přikazoval židům na území Papežského státu zamykat se přes noc v *ghettech*, zakazoval jim jakékoliv peněžní aktivity a zavedl další omezující opatření.⁵⁷ Mezi ně patřil například žlutý klobouk, který měl židy odlišovat od křesťanského obyvatelstva.⁵⁸

Papežové následující po Pavlu IV. střídavě uvolňovali a opět utužovali podmínky židů žijících na území Papežského státu. Tyto podmínky se začaly zvolna promítat také na ostatní území a dotkli se postupně veškerého židovského obyvatelstva v Itálii. Pius V. (1566-1572) vypověděl židy z Papežského státu (s výjimkou Říma a Ancony). Právě kvůli tomuto vyhnání byl Azarja dei Rossi nucen přestěhovat se do Ferrary. Papežský protižidovský postoj vyvrcholil v době pontifikátu Klementa VIII. (1592-1605), který potvrdil všechny předchozí příkazy a opět nařídil vyhnání židů z papežských území.⁵⁹ Tím definitivně skončil "zlatý věk" italského židovstva.

V životě Azarji dei Rossiho hrál důležitou roli judaismus a tradiční židovské hodnoty. Podle dei Rossiho však neměla mít víra v Boží vyvolení židovského lidu žádné praktické důsledky na vztahy mezi židy a ostatními národy.⁶⁰ To sám dokazoval celý svůj život, když rozvíjel pozitivní vztahy s křesťanskými učiteli, s kterými si dopisoval, účastnil se učeneckých diskuzí nebo udržoval přátelství.⁶¹ Jeho postoj nebyl v této době neobvyklý, bohužel však došlo v druhé polovině 16. století ke zhoršení vztahu mezi židy a křesťany, což souviselo zejména s rostoucími dopady protireformace a vznikem vzájemné nedůvěry.

⁵⁶ ROTH: *A History of the Jews*, op. cit., s. 247.

⁵⁷ EJ: *Italy*, op. cit., s. 1124.

⁵⁸ ROTH: *A History of the Jews*, op. cit., s. 248.

⁵⁹ EJ: *Italy*, op. cit., s. 1125.

⁶⁰ BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*, op. cit., s. 187-188. Jako příklad dei Rossiho postoje k nežidům lze uvést fakt, že po vydání *Me'or ejnajim* zaslal osobně jeden výtisk opatovi kláštera v Monte Cassino.

⁶¹ BARON, S. W. *History and Jewish Historians: Essays and Addresses*. Compiled with a Foreword by Arthur Hertzberg and Leon A. Feldman. 1st edition. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1964. xviii, 504 s. ISBN chybí. Chapter 9, Azariah de' Rossi's Historical Method, s. 205-239 (dále jen BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*), s. 227.

V mnoha ohledech patřil Azarja dei Rossi, i přes své pozdější neshody s ortodoxními komunitami, mezi konzervativní část italského židovstva. Jeho vědecké bádání a zhodnocení nežidovské literatury nemělo nejmenší vliv na jeho přístup k *halaše* a židovské náboženské tradici. *Halachická* ustanovení měla podle něj věčnou platnost, neměla být ovlivňována výsledky vědeckého bádání a člověk je nesměl měnit.⁶²

V souladu se svým náboženským zázemím a předchozími zvyklostmi dokonce považoval za nutné se svým čtenářům omluvit, že věnoval tolik času studiu, které nijak nesouvisí s *halachou* a tím pádem nemá žádné praktické využití. Jeho omluvy mají specifickou formu – nejprve v nich poukazuje na přirozenou zvědavost lidské mysli, která se snaží o všem najít pravdu, a poté své snažení zdůvodňuje možností najít odpovědi na některé nejasnosti vyskytující se ve výrociích talmudických učenců.⁶³

Azarja dei Rossi věřil jako většina jeho souvěrců i na zázraky, zejména na ty popsané v *Tanachu*, avšak zdráhal se je zařadit do svého díla. V tom můžeme vidět výsledek obecné renesanční historiografie, která ustupovala od zařazování vyprávění o zázracích do popisu historických událostí.⁶⁴

Azarja dei Rossi nebyl na rozdíl od mnoha svých současníků, které ovlivnila zejména *luriánská kabala*, příliš mysticky založen a nezajímal se o teoretickou, ani o praktickou *kabalu*.⁶⁵ Přesto však uznával, že židovské mystické učení může být pravdivé. Toto dei Rossiho přesvědčení pramenilo mimo jiné i z faktu, že se v jeho době autorství základních mystických a kabalistických spisů stále připisovalo *tana'im*.⁶⁶ V *Me'or ejnajim* se však *kabalou* téměř nezabýval a poté, co poukázal na nepřesnost židovské tradice o počtu roků uplynulých od stvoření světa, odmítl různé astrologické spekulace, které se zakládaly na tomto výpočtu a podporovaly eschatologické a mesianistické tendence nejen tehdejší doby.⁶⁷

⁶² BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*, op. cit., s. 194-196.

⁶³ BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*, op. cit., s. 195-196; BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 206-207.

⁶⁴ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 216.

⁶⁵ Azarja dei Rossi nepoužíval termín *kabala*, ale spojení *chochmat ha-emet* ("pravdivá moudrost"). (Viz BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*, op. cit., s. 197.)

⁶⁶ BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*, op. cit., s. 197-198.

⁶⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit, s. XXVIII; s. 551.

Azarja dei Rossi zemřel mezi lety 1577 a 1578.⁶⁸ Podle pozdější tradice se mu již dříve zdál sen o přesném datu vlastního úmrtí, a proto se poté rozhodl napsat k této příležitosti báseň, jež měla být vytesána na dei Rossiho náhrobku. Pokud by tato tradice poskytovala pravdivé údaje, tak bychom mohli stanovit datum úmrtí Azarji dei Rossiho na měsíc *kislev* roku 1577.⁶⁹ Tento význačný učenec byl poté pohřben pravděpodobně nedaleko Mantovy.⁷⁰

2.2 Dílo

Azarja dei Rossi vynikal ve svém bádání především svým širokým polem vědomostí a svou sečtělostí.⁷¹ K tomu přispěl jistě i fakt, že na svém zásadním díle *Me'or ejnajim* začal pracovat až ve zralém věku šedesáti let.⁷²

Během pobytu ve Ferraře se Azarja dei Rossi rozhodl kvůli vývoji událostí, který bude zmíněn později, sepsat tři části *Me'or ejnajim* (*Kol Elohim, Hadrat zekenim a Imrej bina*). *Me'or ejnajim* však není jeho jediným dílem, po sepsání tohoto unikátního a monumentálního díla napsal ještě několik dalších spisů.⁷³ V souvislosti s tímto hlavním dílem jde především o opravující poznámky a odpovědi na námitky kritiků, které shrnul pod názvy *Macref le-chesef*⁷⁴ a *Cedek olamim*.⁷⁵ Tyto menší spisy však nebyly ještě velmi dlouhou dobu publikovány.⁷⁶

Roku 1576⁷⁷ dokončené *Macref le-chesef* bylo dei Rossiho obranou a zároveň

⁶⁸ Zde se informace rozchází. Zatímco Salo W. Baron udává jako datum úmrtí rok 1577 (Viz BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 170.), Encyclopaedia Judaica zmiňuje rok 1578 (Viz EJ: *Azariah ben Moses dei Rossi*, op. cit., s. 318.).

⁶⁹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XIX.

⁷⁰ BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 170.

⁷¹ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 226.

⁷² ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 85.

⁷³ BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 169.

⁷⁴ Možný překlad: "Pročištění stříbra". V některých pracích se objevuje i přepis *Macref le-kesef*, ale správnějším prepisem z hebrejštiny do češtiny je pravděpodobně *Macref le-chesef*.

⁷⁵ Možný překlad: "Věčná spravedlnost".

⁷⁶ BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 169. Salo W. Baron zde uvádí tři sta let do data publikace těchto spisů. Joanna Weinberg udává, že se oba spisy objevily ve Filipovského vydání *Me'or ejnajim* v Edinburghu v roce 1854. Poté byly přetištěny ještě v několika dalších edicích. (Viz ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XLIV.).

⁷⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XLIV.

polemikou⁷⁸ proti útokům ortodoxních komunit a jejich exkomunikacím. Azarja dei Rossi se snažil svým oponentům vysvětlit, že tradiční způsob počítání letopočtu není zákonem a příkazem, který obdržel Mojžíš jako zjevený na Sinaji, ale že jde o pozdější tradici. Doufal, že se mu podaří přesvědčit ortodoxní rabíny a rozhodl se odeslat jednu kopii své obrany i do Safedu, kde vyvstala proti *Me'or ejnajim* silná opozice.⁷⁹ *Cedek olamim* je odpovědí na třináct otázek, které vznesl rabi Jicchak Finzi z Pesara proti *Me'or ejnajim*.⁸⁰

Všechna dei Rossiho výše jmenovaná díla byla sepsána v hebrejštině, jak tomu bylo v židovských ortodoxních komunitách zvykem. Někteří italsí židovští učenci se rozhodli vydat jinou cestou, a proto se v Itálii začal rozmáhat trend publikovat práce v italštině.⁸¹ Azarja dei Rossi se je zanedlouho rozhodl se svým dalším dílem následovat.

Po většinovém odsouzení a kritice *Me'or ejnajim* v židovském prostředí hledal Azarja dei Rossi podporu pro své dílo v křesťanském prostředí a slavil alespoň drobný úspěch, když Marco Marini, známý křesťanský hebraista, udělil *Me'or ejnajim* imprimatur. Pravděpodobně také proto se Azarja dei Rossi rozhodl v následujících letech psát spíše v italštině a pro křesťany, než v hebrejštině pro židy. Nejprve přeložil kapitolu 35 z *Imrej bina*, která se týkala chronologie. V roce 1577 pak napsal studii ohledně syrské verze evangelií, kterou nazval *Osservazioni di Buonaiuto de' Rossi ebreo sopra diversi luoghi degli Evangelisti nuovamente esposti secondo la vera lezione siriana*.⁸² Tato práce však nebyla nikdy vydána a dochovala se pouze jako rukopis. Jejím hlavním cílem bylo ukázat, že některé zavádějící pasáže evangelií ve *Vulgátě* (zejména tam, kde se objevovaly aramejské výrazy) mohou být vyjasněny a zpřesněny s pomocí syrské verze *Nového zákona*.⁸³ V židovském prostředí jde o naprosto jedinečný počín, neboť před Azarjou dei Rossi se žádný ortodoxní žid nezabýval takto hluboce problematikou *Nového zákona* a evangelií.

Azarja dei Rossi se věnoval i psaní dalšího literárního žánru – poezie. Mezi jeho kompozicemi můžeme nalézt poezii náboženskou (zejména liturgické básně), ale také poezii

⁷⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XLIV.

⁷⁹ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 113.

⁸⁰ BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 169; ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XLIV.

⁸¹ BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*, op. cit., s. 194.

⁸² Český překlad: "Pozorování Buonaiuta dei Rossiho ohledně různých pasáží v evangeliích nyní rozšířená podle správného syrského čtení." Anglický překlad: "Observations of Buonaiuto de' Rossi regarding various passages in the Gospels expounded anew according to the correct Syriac reading." (Viz ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XVIII.)

⁸³ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit. s. XVIII.

světskou. Jako příklad duchovní poezie lze uvést *pijut* začínající slovy *Mizmor le-jom šabat*,⁸⁴ který byl recitován o šabatu během bohoslužeb ve Ferrare a v benátské oblasti. Další z jeho liturgických básní se stala součástí *pesachového machzoru* židovské obce v Římě.⁸⁵

Ze světské poezie⁸⁶ jde zejména o elegie věnované významné mecenášce umění a zastánkyni ohrožených menšin (včetně židovských komunit a *conversos*⁸⁷) vévodkyni Markétě Savojské⁸⁸ sepsané roku 1576. Po její smrti se vzedmula celá vlna oslavných básní a elegií. Azarja dei Rossi také přispěl několika elegiemi v hebrejštině, aramejštině a italštině doplněných doslovnými latinskými překlady a vysvětlujícími poznámkami. Italské básně nejsou příliš rozsáhlé, větší důležitost lze přičítat dvěma hebrejským a dvěma aramejským elegiím.

V první a druhé hebrejské elegii oslavuje Azarja dei Rossi velkou vévodkyni Markétu Savojskou jako významnou ženu a velkou ochránkyni. Třetí, aramejsky psaná elegie představuje sonet, ve kterém rezonuje téma *teodicey*. Azarja dei Rossi zde vyjadřuje své přání, aby pozůstali po vévodkyni pokračovali v jejích stopách. Třetí elegie končí zdůvodněním, že smrt Markéty Savojské byla odměnou za její dobrou práci. Čtvrtá, opět aramejsky psaná báseň obsahuje náрек, chválu, útěchu a výzvu k následování příkladu velké vévodkyně. Tato elegie rezonuje s některými prvky židovské liturgie, zejména s modlitbou *Kadiš*.⁸⁹

⁸⁴ BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 169. Český překlad: "Píseň pro den šabat."

⁸⁵ BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 169.

⁸⁶ Viz článek WEINBERG, Joanna. Poetry and Patronage: Azariah de' Rossi's Elegies for Margaret of Savoy. *Jewish History*, March 2007, Vol. 21, Issue 1, s. 97-114. ISSN 0334-701X (dále jen WEINBERG: *Poetry and Patronage*).

⁸⁷ *Conversos* (španělsky *marranos*, hebrejsky *anusim* – "přinucení") představují skupiny tzv. "nových křesťanů". Tento fenomén se objevuje zejména na Pyrenejském poloostrově, kde byli židé nuceni buď odejít ze země či konvertovat a přijmout křesťanství, popřípadě zemřít. Mnoho židů volilo konverzi, ale ve velkém počtu případů nadále tajně praktikovali judaismus, zatímco navenek působili jako křesťané. Později se *conversos* stali častým terčem vyšetřování inkvizice a dalšího pronásledování, prakticky šlo o občany druhé kategorie. (Viz *Judaismus od A do Z*, op. cit., s. 108.)

⁸⁸ Markéta Savojská (Markéta z Valois) byla sestrou francouzského krále Jindřicha II. a manželkou Emanuela Philiberta Savojského. Byla známa jako ochránkyně menšin, ať již šlo o některé skupiny vyčleněné z křesťanství (například Valdenští), židovské obyvatele nebo další minority. Během jejího života téměř došlo v několika případech k lokálnímu vyhnání židů, proti kterému se však postavila a tak mu zabránila. Zemřela 14. září roku 1574. (Viz WEINBERG: *Poetry and Patronage*, op. cit., s. 97-99.) Rozhodli jsme se použít její počestlé jméno, neboť jde o osobnost známou i v českém prostředí (v angličtině jde o Margaret of Savoy).

⁸⁹ WEINBERG: *Poetry and Patronage*, op. cit., s. 100-104.

Nutno také připomenout dei Rossiho epitafy (například báseň pro jeho vnuka⁹⁰ nebo epitaf na vlastní náhrobek) a poezii, jež se objevuje v *Me'or ejnajim* a která bude zmíněna v následující kapitole.⁹¹

⁹⁰ Tuto báseň lze nalézt v ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 719. Český překlad: "Úděl milovaného dítěte vznešeného rodu / pohřbeného před koncem dne. Měl rád, když mladé stromky rozkvétaly. / Mezi těmi, jejichž cesty jsou čisté, zaslouží si spočinout. / Bůh, Stvořitel duší, jej nazval Benjamin." Anglický překlad: "The lot of a precious child of noble lineage / buried until at days' end he like saplings will blossom forth. / Among those whose ways are pure, deserving the rest / The God, creator of spirits, called him Benjamin."

⁹¹ BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 169; ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XVII-XIX.

3. *Me'or ejnajim*

3.1 Okolnosti a důvody vzniku *Me'or ejnajim*

V listopadu 1570 došlo ve Ferrare, kde v té době Azarja dei Rossi žil, k ničivým zemětřesením, jejichž menší otřesy trvaly až do konce roku 1571.⁹² Tato katastrofa vyvolala několik literárních ohlasů jak z křesťanské, tak ze židovské strany⁹³ a stala se důvodem vzniku *Me'or ejnajim*. Azarja dei Rossi, který se do té doby nevěnoval soustavné literární činnosti, se poté rozhodl sepsat své vzpomínky na zemětřesení.⁹⁴ Tak vznikl spis nazvaný *Kol Elohim*.⁹⁵

V době, kdy bylo nutné tábořit mimo město, oslovil Azarju dei Rossiho křesťanský učenec s dotazem na přesné znění některých částí *Aristeova dopisu*⁹⁶ v domnělém hebrejském originálu. Tento pseudoepigrafický spis vypravující legendu o vzniku *Septuaginty* však neexistoval v hebrejském znění, jeho originálním jazykem byla řečtina.⁹⁷ Azarja dei Rossi se tedy rozhodl přeložit *Aristeův dopis* do hebrejštiny a nazvat ho *Hadrat zekenim*.⁹⁸

Předchozí dva spisy tvoří první kapitoly *Me'or ejnajim*. Třetí a zdaleka nejrozsáhlejší částí celého díla je oddíl nazvaný *Imrej bina*,⁹⁹ který je rozdělen na čtyři pododdíly a celkem 60 kapitol. Jednoduše řečeno jde o sebrané studie týkající se židovské historie a chronologie.

⁹² ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XVI. Popis zemětřesení a jeho následků lze nalézt v části *Me'or ejnajim* nazvané *Kol Elohim*. (Viz ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 9-32.)

⁹³ Mimo samotné *Me'or ejnajim* jmenujme například hlavní dei Rossiho inspiraci, dílo s názvem *Del terremoto* od křesťanského lékaře a učenice jménem Buoni. (Viz ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 14.)

⁹⁴ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 7-9.

⁹⁵ Možný překlad: "Hlas Boží". Autor odkazuje na Pythagora a jeho označení pro zemětřesení. (Viz ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 22.) Hebrejský originál: קול אלהים.

⁹⁶ *Aristeův dopis* je pseudoepigrafický dokument, který zachycuje legendární popis vzniku překladu *Tóry* do řečtiny (základ budoucí *Septuaginty*). (Viz *Judaismus od A do Z*, op. cit., s. 170-171.) Detaily o jeho obsahu viz níže.

⁹⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 31. Tento spis pravděpodobně nebyl v židovském prostředí dlouhou dobu znám, představil ho až Azarja dei Rossi.

⁹⁸ Možný překlad: "Vznešenost starších". Název je odvozen od legendy o sedmdesáti dvou mudrcích, kteří přeložili *Tóru* do řečtiny. (Viz ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 6.) Hebrejský originál: הדרת זקנים.

⁹⁹ Možný překlad: "Slova moudrosti" nebo "Slova porozumění". Název je vysvětlen Azarjou dei Rossi, který poznamenává, že bude citovat mnoho moudrých mužů. (Viz ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 81.) Hebrejský originál: אמרי בינה.

Všechny tři části (*Kol Elohim*, *Hadrat zekenim* a *Imrej bina*) tvoří dohromady majestátní celek *Me'or ejnajim*. Azarja dei Rossi začal s tvorbou svého díla po zemětřesení ve Ferrare, tzn. mezi lety 1570 a 1571. Vydání následovalo v letech 1573 až 1575 v Mantově, přičemž první z nich je datováno 18. listopadu 1573¹⁰⁰ a bylo uskutečněno Me'irem ben Efraim v tiskárně Giacoma Rufinelliho.¹⁰¹ Po vydání *Me'or ejnajim* se Azarja dei Rossi ještě celý další rok věnoval přípravě opraveného vydání a doplňování poznámek na jeho okraje.¹⁰²

3.2 Struktura a obsah *Me'or ejnajim*

Me'or ejnajim se dělí na jednotlivé části a kapitoly, přičemž *Kol Elohim* a *Hadrat zekenim* představují dva jednolitě celky, které již nejsou dále děleny. Pouze *Imrej bina* je rozděleno do čtyř částí, které obsahují šedesát kapitol. Azarja dei Rossi měl pravděpodobně připravený plán struktury celého díla, neboť v mnoha kapitolách upozornil na nějaký dílčí problém, který se rozhodl rozvést později a to poté opravdu dodržel.

Jednotlivé kapitoly jsou uvedeny krátkým odstavcem, ve kterém Azarja dei Rossi naznačil pojednávané téma. V samotném textu konkrétní kapitoly nebo skupiny kapitol pak obvykle sledoval jasný logický postup – představení problému, pokus o řešení a v závěru následuje většinou i jeho shrnutí, i když někdy rozvíjí některé dílčí prvky a tím se od této struktury vzdaluje. Přejechod mezi jednotlivými částmi a kapitolami je přirozený a bez velkých zlomů. Detail zmíněný v jedné kapitole se často stává základem a počátkem následujícího oddílu.

Příležitostně jsou na začátek nebo konec kapitoly oddílu zařazeny dei Rossiho básně, jejichž tématem je ve většině případů oslava Boha a jeho moci.¹⁰³

¹⁰⁰ BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 168; EJ: *Azariah ben Moses dei Rossi*, op. cit., s. 317; ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XLII.

¹⁰¹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XLII.

¹⁰² BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., 168-169; ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XLIII.

¹⁰³ Konkrétně jde o tyto případy: báseň na konci předmluvy (ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 6.), na začátku *Hadrat zekenim* (ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 33.), na začátku *Imrej bina* (ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 79-80.) a na konci *Imrej bina* (ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 720.). Navíc jsou v poslední kapitole uvedeny básně, které dei Rossi vytvořil jako epitaf pro sebe a svého zesnulého vnuka. (ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 719.)

3.2.1 Úvod – *Hakdama*

V úvodu se Azarja dei Rossi představuje a ohlašuje svůj záměr přeložit *Aristeův dopis*. Dále zde načrtává několik témat z židovské historie (například posloupnost velekněží) a letmo se dotýká záležitostí židovské chronologie, přičemž slibuje, že uvedené body rozvede v následujících kapitolách.¹⁰⁴ Také je zde uveden výrok objasňující, proč se Azarja dei Rossi rozhodl pojmenovat své dílo právě *Me'or ejnajim*: "Nyní je celá tato kniha světlem mých očí a radostí mého srdce."¹⁰⁵

3.2.2 *Kol Elohim*

První část *Me'or ejnajim*, jak již bylo řečeno výše, se zabývá popisem zemětřesení, která Azarja dei Rossi prožil při svém pobytu ve Ferrare. Po krátkém úvodu dospívá Azarja dei Rossi k samotnému popisu zemětřesení, která zažil. Většina *Kol Elohim* je pak věnována jakési studii a porovnání různých pohledů na příčiny vzniku a následky zemětřesení. Azarja dei Rossi považuje zemětřesení za nástroj Boha Izraele, který je vládcem celého světa a tím pádem i přírody, skrze kterou může působit na člověka. Na konci *Kol Elohim* se Azarja dei Rossi opět vrací ke konkrétním událostem ve Ferrare a následkům tamních zemětřesení a děkuje Bohu za to, že jej zachránil před smrtí.¹⁰⁶

3.2.3 *Hadrat zekenim* – *Aristeův dopis*

Ve druhé části *Me'or ejnajim* je přeložen *Aristeův dopis*. Azarja dei Rossi nejenže objevil tento spis pro židovské prostředí, ale také se ho na rozdíl od jiných interpretací snažil zařadit do rámce židovského dědictví.¹⁰⁷ *Hadrat zekenim* obsahuje pouze překlad *Aristeova dopisu* doplněný autorovými poznámkami a nadpisy pro jednotlivé pasáže.¹⁰⁸

Aristeas ve svém dopise popsal pověření alexandrijského knihovníka Demetria k úkolu, aby do zdejší knihovny shromáždil všechny známé knihy. Demetrius se později vypravil za králem, kterým byl Ptolemaios II. Filadelfos, a žádal ho, aby nechal pořídit překlad *Tóry* do řečtiny, neboť ta v knihovni sbírce chyběla. Král se proto rozhodl napsat

¹⁰⁴ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 1-6.

¹⁰⁵ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 6. Anglický překlad: "Now this entire book is the light of my eyes and the joy of my heart."

¹⁰⁶ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 7-32.

¹⁰⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXVI-XXXVII.

¹⁰⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 33-77.

dopis jeruzalémskému veleknězi Eleazarovi, ve kterém ho žádal, aby poslal do Alexandrie z každého židovského kmene šest učenců schopných přeložit *Tóru* do řečtiny. Eleazar souhlasil a vyslal sedmdesát dva židovských učenců do Alexandrie.

Učenci odešli spolu s Aristeem do Alexandrie, kde je král Ptolemaios velkolepě uvítal a uspořádal pro ně hostinu na uvítanou. Během ní položil každému mudrci jednu otázku a velmi obdivoval moudrost jejich odpovědí. Po hostině odešli učenci na ostrov, kde se ujali překladatelského úkolu. Jejich překlad (základ *Septuaginty*, jejíž název je odvozen od počtu překladatelů) byl dokončen během sedmdesáti dvou dnů. Poté byla tato *Tóra* předčítána tamní židovské komunitě. Všichni alexandrijští židé přijali nový překlad s respektem a nadšením. Nakonec vydali místní židé prohlášení, že na tomto překladu nesmí být nic měněno. Tím končí dei Rossiho překlad *Aristeova dopisu*.

3.2.4 Imrej bina

Imrej bina je třetí a zdaleka nejrozsáhlejší a nejdůležitější částí *Me'or ejnajim*. Skládá se ze čtyř oddílů a šedesáti kapitol, které pojednávají o rozličných tématech. Na rozdíl od předchozích dvou celků *Kol Elohim* a *Hadrat zekenim* nepředstavuje *Imrej bina* jednotlivý text spojený jedním tématem, ale jakási *miscelanea* týkající se různých témat židovské historie a chronologie. Na jejím počátku a konci se nachází dei Rossiho báseň.

3.2.4.1 První část Imrej bina – nežidovské zdroje a Filón Alexandrijský

První část *Imrej bina* se skládá z kapitol 1 až 13. Vedle dvou úvodních kapitol se zde nalézají informace o Filónovi Alexandrijském, *Septuagintě* a dalších námětech.

V první kapitole popisuje Azarja dei Rossi důvody, proč se rozhodl sepsat *Imrej bina* jako soubor mnohdy nesouvisejících témat. Jak sám píše, mezi křesťanskými učenci šlo o často používanou metodu, která mohla být židy považována za velkou novinku, a proto posuzována negativně. Na závěr dokládá svou otevřenost vůči oprávněné kritice.¹⁰⁹

Ve druhé kapitole, která je svým způsobem dalším úvodem k *Imrej bina*, obhajuje Azarja dei Rossi využití nežidovských pramenů.¹¹⁰ Vzhledem k povaze svého díla považuje použití nežidovské literatury za nutnost, ovšem pouze v případě, že zde obsažené závěry

¹⁰⁹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 81-85.

¹¹⁰ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 86-100.

nebudou "svádět k herezi nebo zlehčovat Tóru".¹¹¹ Také si uvědomuje pravděpodobnou opozici vůči tomuto postupu, neboť v *Mišně* (*Sanhedrin* 10:1) je zakázána četba profánní literatury. Proto se snaží uvést obranu svého přístupu.¹¹²

Prohlašuje, že citace z nežidovských děl v *Me'or ejnajim* neodporují jakékoli myšlence vyjádřené v Tóře.¹¹³ Odvolává se na skutečnost, že rabínský zákaz čtení profánní literatury se vztahoval na neustálé, nikoli na občasné studium. Dále tvrdil, že se učenci nestavěli proti občasnému studiu nežidovské literatury, pokud bylo motivováno touhou dosáhnout vyjasnění nějakého problému, který má vztah k vysvětlení obsaženým v Tóře.¹¹⁴ Dalším podnětem k tomuto zákazu byla podle dei Rossiho obava před heretickými myšlenkami, které se četbou profánní literatury mohly šířit. Proti tomu zdůrazňuje, že podobné pasáže nemají v *Me'or ejnajim* místo, naopak že zde bude zmiňovat pouze úseky, kde je Tóra hodnocena pozitivně.

Za hlavní důvod pro použití nežidovské literatury uvádí snahu zjistit, zda informace v ní obsažené pomohou vyřešit pojednávané problémy.¹¹⁵ Jako argument ve svůj prospěch poznamenává, že sami rabínští učenci přijímali informace z jakéhokoli zdroje. Jak dokládá několika výroky z *Mišny* a *Talmudu*, učenci takto nejednali pouze v případě *nehalachických* záležitostí, ale i ohledně zákonů týkajících se Tóry.¹¹⁶

Na závěr shrnuje svůj přístup takto: "Obecně jsme došli k zásadě, že kdekoli není popírána psaná nebo ústní Tóra, není z mého pohledu zbytečnou snahou porozumět tomu, co je nejasné v našich textech pomocí přímých výroků nežidovských učenců. To se stane mým postupem zejména tehdy, pokud tito učenci nemohou být podezírání ze vzájemného ovlivňování se – pokud stojí každý svědek v jiném rohu a přesto se jejich názory shodují."¹¹⁷

¹¹¹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 86. Anglický překlad: "... hint at heresy or make light of our Torah."

¹¹² ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 86.

¹¹³ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 87.

¹¹⁴ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 88-89.

¹¹⁵ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 91.

¹¹⁶ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 95.

¹¹⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 98. Anglický překlad: "In general then we have proceeded on the principle that wherever there is no denial of the Written and Oral Torah, it is not a vain endeavor, as I see it, to comprehend that which is obscure in our texts by means of explicit statements of the gentile sages. This will be the method especially when they cannot be suspected of favoring each other – each witness stands in a different corner, and yet their evidence concurs."

V kapitolách 3 až 6¹¹⁸ se setkáváme se zhodnocením Filóna Alexandrijského (nebo jak ho Azarja dei Rossi nazývá ekvivalentním jménem Jedidja ha-Aleksandri¹¹⁹). Spisy Filóna Alexandrijského (c. 20 př. o. l. – c. 40 o. l.) byly pro Azarju dei Rossiho důležitým zdrojem, neboť "jeho díla obsahují nedocenitelné informace pro mé (tj. dei Rossiho) záměry, které nelze získat z jiných zdrojů".¹²⁰ V následujících kapitolách si dal za úkol představit tohoto starověkého filosofa svým čtenářům a na základě podaných informací se snažit o zhodnocení jeho vztahu k judaismu.¹²¹

Azarja dei Rossi nejprve přistoupil k vyzdvižení aspektů Filónových děl, které byly v souladu s judaismem. Poznává, že "existence svatého Boha, jediného zcela jednotného bytí bez příměsi tělesnosti, je jeho hlavní zásadou, kterou prosazuje v celém svém díle".¹²² Svě pojednání shrnuje tím, že Filón Alexandrijský psal často o dokonalosti Tóry a vyzdvihoval deset přikázání.¹²³ "Mluví tím nejdokonalejším jazykem o věčnosti Tóry, její neznitelnosti a neměnnosti."¹²⁴ Podle Azarji dei Rossiho vnímal Filón Alexandrijský Boha jako pečujícího o všechny lidské bytosti, zejména o děti Izraele. Dále také vyznával Mojžíše jako vyvoleného proroka Božího a očekával blaženost pro všechny, jež dodržují *micvot*.¹²⁵

Po poukázání na židovské prvky tvorby Filóna Alexandrijského, se Azarja dei Rossi rozhodnul představit jeho čtyři hlavní rozpory s židovstvím. Prvním z nich byl fakt, že Filón necitoval z originálního textu *Tanachu*, ale ze *Septuaginty*, která obsahuje mnoho odlišností vůči originálu.¹²⁶ Jak dále dokládá, Filón Alexandrijský, který vyrostl v řecky smýšlejícím světě, neznal a zřejmě se ani neseťkal s originálním textem *Tanachu*.¹²⁷ Druhou odlišností

¹¹⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 101-159.

¹¹⁹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 101. V originále יְדִידְיָה הַאֵלֶכְסַנְדְרִי. Filón Alexandrijský byl židovský helénistický myslitel a filosof.

¹²⁰ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 101. Anglický překlad: "... his works contain invaluable information for my purposes which are unobtainable from other such sources."

¹²¹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 101.

¹²² ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 114. Anglický překlad: "The existence of the blessed God, the only completely unified being without admixture of corporeality, is a tenet of his which he upholds ... throughout his works."

¹²³ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 117.

¹²⁴ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 118. Anglický překlad: "... he speaks in the most sublime language about the perpetuity of the Torah, its indestructibility and immutability."

¹²⁵ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 119-120.

¹²⁶ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 128.

¹²⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 129-134.

oproti judaismu byla skutečnost, že Filón Alexandrijský zastával ve své filosofii názor o existenci prvotní hmoty před stvořením světa. To odporovalo židovskému pojetí stvoření *ex nihilo*.¹²⁸ Filónův názor byl, že "nic nemůže vycházet z ničeho a že se něco může pouze rozplynout v něčem (jiném)".¹²⁹

Třetím problémem byl Filónův alegorický výklad některých biblických příběhů, kvůli němuž v nich odmítal vidět události, které se opravdu staly, čímž protičečil židovskému přesvědčení.¹³⁰ Azarja dei Rossi na toto téma napsal: "Ale několikrát jsem přistihl tohoto Jedidju jako zloděje, který zbavuje slovo Boží jeho skutečného významu a tvrdí, že pravou podstatou příběhu je pouze filosofie nebo rozumová úvaha. Jakkoliv pravdivé a správné je jeho pojetí, špatné a hořké je jeho odmítnutí pravdy psaného slova."¹³¹ Čtvrtou výtkou byl fakt, že Filón citoval pouze psanou, nikoli však ústní Tóru, kterou zcela ignoroval. Podle Azarji dei Rossiho jsou tak jeho pojednání pro rabínský judaismus zcela bezcenná, neboť se nevyjadřují v souladu s tradicí.¹³²

Po předložení kladů a záporů Filónova přístupu se Azarja dei Rossi snažil o obranu Filóna Alexandrijského v každém ze čtyř zmíněných obvinění.¹³³ Nakonec dospěl k závěru, že jeho názory se podobají učení esejců, kteří tvořili spolu se skupinou farizeů a saduceů tři hlavní proudy judaismu před zničením Druhého chrámu. Dei Rossi vnímá Filóna Alexandrijského jako velkého židovského učenice, který však není plně obhajitelný v židovském prostředí a je proto na každém čtenáři, jak k němu bude přistupovat.¹³⁴

¹²⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 134-137.

¹²⁹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 135. Anglický překlad: "... no thing can issue from no thing and that something can only be dissolved into something."

¹³⁰ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 137.

¹³¹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 137. Anglický překlad: "But I have caught this Yedidyah several times like a thief divesting the word of the Lord of its true meaning, asserting that the real essence of the story is simply some philosophy or intellectual consideration. However true and correct is his conception, evil and bitter is his rejection of the truth of the written word."

¹³² ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 144.

¹³³ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 146-158.

¹³⁴ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 158-159.

3.2.4.2 Druhá část *Imrej bina* – *agadické* látky a obrana učenců

Druhá část *Imrej bina* skládající se z kapitol 14 až 28 je věnována zejména interpretaci *agadických* látek a obraně talmudických učenců.

V kapitole 15 se Azarja dei Rossi postavil proti prostému výkladu textů *midrašim*, neboť tím dochází k dezinterpretaci původního rabínského pohledu.¹³⁵ Vystává zde také důležitý aspekt historické práce Azarji dei Rossiho – odlišení *agady* od závazných (*halachických*) pasáží *Talmudu*.

Podle dei Rossiho je velmi důležité rozlišovat *midraš* k *Tóře* a *midraš agada* nebo jednoduše *agadu*.¹³⁶ Jak uvádí, z výroků gaonských učenců můžeme zjistit, že "*agadot* nepochybně nemají být pokládány za pravou a obdrženou *halachu*, ale pouze za domněnku jejich tvůrce".¹³⁷ Navíc *agadické* látky často sloužily pouze jako prostředek k upoutání pozornosti čtenářů a k přivedení jejich zájmu k danému tématu.¹³⁸ "Jak řekl rav Šerira, každá *agada* je jednoduše nepodložená a je zamýšlena jako impulz pro mysl jednotlivce směrem k celé škále vyučovaných oborů. Zjistíte, že zde panuje dokonce i s ohledem na *agadot* kanonizované v *Gemaře* celková shoda, že člověk si z nich nebere poučení, ani kvůli nim nevznáší námitky."¹³⁹

Agadické pasáže podle dei Rossiho obsahují "vysvětlení a důvody, které nepramení ze sinajské tradice. Spíše přenáší názory konkrétních mudrců nebo se zakládají na obecně přijímaných názorech."¹⁴⁰ Toto přesvědčení přispělo k metodě dei Rossiho práce s *agadickými* pasážemi, které vystavuje kritice za pomoci nežidovské literatury, neboť je považuje,

¹³⁵ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 277-295.

¹³⁶ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 285.

¹³⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 288. Anglický překlad: "... the Aggadot are undoubtedly not to be regarded as authentic and received halakhah, but merely conjecture on the part of their inventor."

¹³⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 288-290.

¹³⁹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 290. Anglický překlad: "... as Rav Sherira stated, each Aggadah is simply conjectural and is intended to propel one's mind to any of the entire range of learned disciplines, you will notice that even with regard to those Aggadot canonized in the Gemara, there is total consensus that one does not learn from them or raise objections because of them."

¹⁴⁰ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 391. Anglický originál: "... explanations and reasons that did not spring from Sinaitic tradition ... Rather, they were transmitting the opinion of certain contemporary sages or were basing themselves on common sense ..."

jak dokládají výše citované pasáže, za nezávazné názory jednotlivých rabínů. Na závěr přispěl důležitým shrnutím: "Navzdory jejich metodě propojení *midrašim* a *agady* k Písmu, oni sami prohlašovali, že pravdivý význam je možné nalézt pouze v prostém smyslu Písma a že žádný *midraš* nebo *agada* nás nepovedou žádným způsobem ke zpochybnění prostého významu biblických veršů a rozumové interpretace."¹⁴¹

Závěrečné kapitoly druhého oddílu *Imrej bina* jsou věnovány obraně talmudických učenců navzdory chybám, kterých se dopustili v *nehalachických* pasážích *Talmudu*. Azarja dei Rossi se snažil prokázat, že chyby v záležitostech nenáboženské povahy nemohou být použity jako argument pro zpochybnění čehokoli, co se týká Tóry.¹⁴²

Dei Rossi se nejprve zaměřil na otázku chyb, kterých se talmudičtí učenci dopustili v *agadické* literatuře. Podle něj neviděli rabíni důvod, aby se věnovali událostem své doby, které neměly žádný vztah k Tóře, neboť tím by se vzdalovali od studia Tóry, kterému byli zcela oddáni.¹⁴³ Kvůli tomu ale někdy docházelo k situaci, že v *agadických* pasážích *Talmudu* předávali učenci mylné informace. Azarja dei Rossi se snažil dokázat, že se rabíni těchto chyb nedopouštěli úmyslně, nýbrž pouze předávali to, co jim bylo sděleno.¹⁴⁴ "Přestože tedy naši učenci pochybili ve svých vyprávěních ohledně světských záležitostí a neřekli o nich úplnou pravdu (neboť jim nebyla sdělena), neměli by být vystaveni intrikám těch, kteří je chtějí kritizovat."¹⁴⁵

Naopak vyzdvihoval fakt, že na druhé straně stály jejich skvělé znalosti a pochopení Tóry. Podle dei Rossiho neměly být tyto dvě oblasti vědomostí (náboženská a světská) v žádném případě porovnávány.¹⁴⁶ Ve světských záležitostech rabíni sice chybovali, "ale kdykoli bylo potřeba vyučovat zákony nebo *halachot*, jejich rozhodnutí byla

¹⁴¹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 294-295. Anglický překlad: "... notwithstanding their method of linking Midrashim and Aggadah to Scripture, they themselves claimed that the true meaning was only to be found in the correct plain sense of Scripture, and that no Midrash or Aggadah should lead us to dispute in any way the plain meaning of the verses and rational interpretation."

¹⁴² ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 384-401.

¹⁴³ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 386.

¹⁴⁴ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 388.

¹⁴⁵ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 389. Anglický překlad: "If, then, those sages of ours erred in their narration of some mundane matters and did not tell (because they had not been told) the real truth about them, they should nevertheless not be caught in the intrigues of those who would criticize them."

¹⁴⁶ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 390.

nezpochybnitelně přesná a oni byli v každém případě opatrní, aby byli přesní do posledního detailu".¹⁴⁷ Nakonec zdůraznil čtenářům, že zpochybňované pasáže nemají nic společného s psanou nebo ústní Tórou, kde učenci rozhodně nechybovali a je proto nutné tyto oblasti rozlišovat.¹⁴⁸

3.2.4.3 Třetí část *Imrej bina* – *Jemej olam* – chronologie a mesianismus

Třetí část *Imrej bina* nazvaná *Jemej olam*¹⁴⁹ se skládá z kapitol 29 až 44 a zaměřuje se na židovskou chronologii. Právě chronologii a její zkoumání považoval Azarja dei Rossi za základ svého historického bádání. Z toho důvodu jí věnuje v *Me'or ejnajim* mnoho prostoru.¹⁵⁰ Význam *Jemej olam* tkví v tom, že přináší zcela nový pohled na do té doby opomíjené období Druhého chrámu. Azarja dei Rossi byl prvním židovským učencem, který se jím systematicky zabýval. Jako výchozí bod pro své zkoumání židovské chronologie uvedl, že "neexistuje pasáž, ve které by se nalézalo tvrzení, že výpočet doby trvání světa je základním principem *halachy*".¹⁵¹ Tímto se chtěl pravděpodobně obhájit před případnými útoky a pochybnosti svých oponentů.

Azarja dei Rossi si stanovil za cíl podrobit zkoumání židovský výpočet roků uplynulých od stvoření světa. Nezpochybnil však údaje uvedené v *Tanachu*, ale rabínskou tradici a její výpočet. Své zkoumání zaměřil na data, která nebyla zaznamenána pod vlivem posvátné inspirace (tj. v *Tanachu*), ale na fakta, která zaznamenali židovští učenci, jenž nebyli přímými svědky událostí a tudíž se mohli mýlit.¹⁵² Dále vyjmenoval tři období židovských dějin, u kterých se vyskytovaly nejasnosti ohledně doby jejich trvání. To znamená, že *Tanach* se k nim nevyjadřuje zcela jasným způsobem a proto vzniklo několik různých výkladů. Šlo o dobu pobytu v Egyptě a období Prvního a Druhého chrámu. Naopak mimo diskuzi stála doba od Adama k Abrahamovi a od vyvedení z Egypta do stavby Prvního chrámu.¹⁵³

¹⁴⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 390. Anglický překlad: "But wherever the teaching of laws or halakhot would be required, their decisions were undoubtedly precise and they were in each case careful to be exact to the last minutia."

¹⁴⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 392-393.

¹⁴⁹ Možný překlad: "Dny světa". Hebrejský originál: ימי עולם.

¹⁵⁰ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 233-237.

¹⁵¹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 450. Anglický překlad: "... there is no passage in which they assert that the aera mundi computation is a basic tenet of halakhah."

¹⁵² ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 408-409. O rabínském výpočtu stáří světa pojednává kapitola 25. (Viz ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 369-377.)

¹⁵³ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 425-426.

Prvním nejasným obdobím, kterému se Azarja dei Rossi věnoval, byla doba pobytu Izraelců v Egyptě. Podle rabínů trvalo toto období 430 roků. V pozdější židovské tradici se však objevilo mnoho učenců, kteří tento počet zpochybňovali. Azarja dei Rossi postupně předkládá jejich názory a snaží se porovnat jimi uváděné argumenty a najít pravděpodobnou délku egyptského exilu. Nedošel však k jasnému závěru.¹⁵⁴

Mnohem více prostoru věnoval chronologii obou Chrámů. Nejprve se zaměřuje na období Prvního chrámu, pro které existuje v *Tanachu* mnoho podkladů. V biblickém podání se však objevují určité nejasnosti a jeho informace si na některých místech protiřečí. Proto vzniklo mnoho interpretací a rozdílných výpočtů ohledně trvání tohoto období.¹⁵⁵ Rabínské tradice uvádí, že První chrám stál celkem 410 roků. Podle pozdějších autorů však mohlo jít až o dobu 470 let, nejčastěji se objevoval názor prohlašující za správnou dobu 430 let. Azarja dei Rossi zachytil rozdílné názory středověkých židovských učenců, kteří se snažili podložit své domněnky výpočty délky vlády jednotlivých králů.¹⁵⁶ Podle dei Rossiho spočíval problém v chybě při počítání doby vlády králů nebo stavby Chrámu. Dodává, že sami rabíni si byli vědomi určité nesrovnalosti a zvolili raději menší počet let.¹⁵⁷ Po svých propočtech se přiklonil k názoru, že správná délka tohoto období byla 418 let.¹⁵⁸

Poté se Azarja dei Rossi věnuje období Druhého chrámu. Podle rabínské tradice stál Druhý chrám 420 let.¹⁵⁹ Rozhodující spory se vedly o délku existence perské říše, která zanikla se vznikem říše Alexandra Velikého. Mnozí učenci totiž pokládali toto období za delší než talmudičtí rabíni. V tom případě by však období Druhého chrámu muselo trvat déle.¹⁶⁰ Na následujících stranách se Azarja dei Rossi zabýval chronologií této doby a porovnával rozdílné údaje o následnictví velekněží, perských králů a nástupcích judského krále Jójakína.¹⁶¹ V kapitole 41¹⁶² však došel k závěru, že nelze přesně a bez pochybností určit

¹⁵⁴ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 426-431.

¹⁵⁵ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 431.

¹⁵⁶ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 431-441.

¹⁵⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 441-443.

¹⁵⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 447-448.

¹⁵⁹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 451.

¹⁶⁰ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 451-456.

¹⁶¹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 457-479.

¹⁶² ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 518-525.

dobu trvání období Druhého chrámu.

V kapitole 43 se Azarja dei Rossi rozhodl vyjádřit ke snaze vypočítat přesný čas příchodu mesiáše. V jeho době byl za takové datum označován rok 5335 (tj. 1575), ten ale podle dei Rossiho předchozích výpočtů již dávno minul, neboť k počítání roků od stvoření světa mělo být přidáno několik desítek let, a mesiáš přesto nepřišel. Azarja dei Rossi založil na svém bádání zpochybnění všech mesianistických a astrologických výpočtů.¹⁶³ Poté napsal: "Budeme tedy dále zastávat naše stanovisko a tvrdit, že dobro Izraele není závislé na nebi. Jestliže Hospodin bude chtít uskutečnit spásu pro ty, kteří se ho bojí, nebude chtít, aby hvězdy a planety naznačovaly jeho činy."¹⁶⁴ Podle dei Rossiho to nebyly konstelace nebeských těles, jak se mnozí domnívali, které ovlivňovaly či zvěstovaly příchod mesiáše. Jediným, kdo znal dobu příchodu mesiáše, byl Bůh Izraele. Proto by se měli všichni židé zdržet výpočtů ohledně eschatologických a mesianistických nadějí, neboť je pouze na Bohu, kdy sešle židům mesiáše.¹⁶⁵

3.2.4.4 Čtvrtá část *Imrej bina* – hebrejšťina jako svatý jazyk

Čtvrtá část *Imrej bina* se skládá z kapitol 45 až 60 a je podobně jako první oddíl věnována různým tématům, například podobě kněžských oděvů, funkci znamení nebo starobylosti hebrejšťiny a aramejšťiny.

V posledních kapitolách *Me'or ejnajim* se Azarja dei Rossi věnoval starobylosti svatého jazyka, tedy hebrejšťiny, jejích znaků, vokalizační a akcentové soustavy, použití aramejšťiny mezi židovským obyvatelstvem a hebrejsky psané poezii.¹⁶⁶

Na počátku celého pojednání odkazuje Azarja dei Rossi na tradici, podle které byla hebrejšťina prvním a dlouhou dobu¹⁶⁷ jediným jazykem.¹⁶⁸ Jejím prostřednictvím byl stvořen

¹⁶³ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 543-546

¹⁶⁴ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 549. Anglický překlad: "We will therefore stand by our view and assert that Israel's well-being is not dependent on the heavens. When the Lord desires to effect salvation for those that fear Him, He has no desire that the stars and planets should from that moment suddenly give indication of His action."

¹⁶⁵ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 550-551.

¹⁶⁶ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 672-721.

¹⁶⁷ Hebrejšťina byla podle biblické tradice jediným jazykem až do doby stavby babylonské věže. (Viz Gn 11,1-9.) "Celá země byla jednotná v řeči i v činech." (Gn 11,1)

¹⁶⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 672.

svět a z ní vznikly všechny ostatní jazyky.¹⁶⁹ Jak napsal, "svatý jazyk je předchůdce a otec všech ostatních jazyků, neboť jeho vliv je zvláště rozpoznatelný a zanechal svou stopu na každém z těchto jazyků".¹⁷⁰ Aby potvrdil své tvrzení, vyjmenoval na následujících stranách příklady vlivu hebrejštiny na ostatní jazyky. Také se zabýval vznikem těchto jazyků, přičemž nakonec došel k závěru, že andělé naučili každý národ jeho vlastnímu jazyku, jak tvrdili *amora'im*.¹⁷¹ Poté vyzdvihl krásu hebrejštiny, která "byla použita živoucím Bohem k vyslovení všech slov Tóry a proroctví a je pro svatý lid a svatou zemi příznačná"¹⁷² a nakonec objasnil, že přízvisko "svatý" získala hebrejštiny kvůli skutečnosti, že jde o jazyk stvoření světa, který přetrvá věčně.¹⁷³

Hebrejské souhlásky vznikly podle židovské tradice stejně jako samotná hebrejštiny dlouho před ostatními jazyky, neboť první člověk musel znát nejen mluvený jazyk, ale i písmena. Podle tradice vznikla v den, kdy byl stvořen Adam, ještě další čtyři písmena – *alef*, *he*, *vav* a *jod*.¹⁷⁴ Azarja dei Rossi dále uvedl, že podle Rašiho existovala písmena hebrejské abecedy již před stvořením světa, neboť "Tóra napsaná černým ohněm na bílém ohni existovala dříve než svět".¹⁷⁵ Poté se zabýval otázkou, kterým písmem byl zapsán hebrejský text *Tóry*, nedošel však k přesvědčivému závěru.¹⁷⁶

V otázce vokalizační a akcentové soustavy tvrdil Azarja dei Rossi, že správné čtení *Tóry* bylo zřejmě předáno na Sinaji a dodatečné znaky byly do textu doplněny později. Důkaz pro toto tvrzení představuje fakt, že v talmudických textech není zmíněno značení samohlásek nebo akcentů. Dalším vodítkem je skutečnost, že názvy těchto znaků jsou udávány v aramejštině. Podle dei Rossiho názoru to byli až tiberiadští *masoreti*,

¹⁶⁹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 672-678. Těchto dalších jazyků mělo být 70, podle jiné tradice 72.

¹⁷⁰ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 678. Anglický překlad: "... the holy tongue is the antecedent and father of all other languages since its imprint is particularly recognizable and has left its mark on each of those languages."

¹⁷¹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 678-680.

¹⁷² ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 688. Anglický překlad: "... it was used by the living God to pronounce all the words of Torah and prophecy and is unique to the holy people and the holy Land."

¹⁷³ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 689.

¹⁷⁴ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 691-693. Jde o písmena obsažená v *tetragramu* a písmeno *alef*, které uvádí celou hebrejskou abecedu a bývá považováno za jedno z nejdůležitějších písmen.

¹⁷⁵ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 693. Anglický překlad: "... the Torah preexisted the world, written with black fire on white fire."

¹⁷⁶ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 694-698.

kterí formalizovali punktační systém.¹⁷⁷ Zároveň ale zaznamenal i názor některých učenců, že určitý druh vokalizace a akcentů existoval již v době před dokončením *Mišny* nebo dokonce v době Mojžíše. Je možné, že různé druhy vokalizace existovaly dříve, byly však postupně kvůli příklonu k používání aramejštiny zapomenuty. Až po uzavření *Talmudu* došlo díky snaze o zajištění správného čtení k vytvoření finální vokalizační a akcentové soustavy.¹⁷⁸

V závěru *Imrej bina* se Azarja dei Rossi nezmiňoval pouze o hebrejštině, ale také o aramejštině a jejím výskytu a používání v židovském prostředí. V této otázce se přiklonil k tradičnímu názoru, že od Abrahámových časů byly mezi židy rozšířeny dva jazyky – hebrejšтина jako svatý jazyk vyhrazený pro vyvolené Abrahamovy potomky a aramejšтина, kterou používali židé jako dorozumívací (sekulární) jazyk. Dále popisoval okolnosti, které vedly k rostoucí důležitosti aramejštiny a jejímu rozšíření mezi židy.¹⁷⁹

V poslední kapitole se Azarja dei Rossi věnoval otázce komponování hebrejské poezie.¹⁸⁰ Podle jeho názoru má poezie obsažená v *Tanachu* svou strukturu, přestože není založena na počtu dlouhých nebo krátkých samohlásek jako většina nežidovské poezie. Její povaha a struktura je ovlivněna spíše počtem myšlenek a témat.¹⁸¹ O biblické poezii a básních se vyjádřil takto: "Když je recitujeme, cítíme, že mají nádhernou a zvláštní povahu, přestože nemůžeme plně pochopit jejich strukturu."¹⁸² Nakonec se zabýval otázkou epitafů a jejich funkcí, kterou má být připomenutí, že duše neumírá s tělem a že spravedlivý nebude Bohem zapomenut.¹⁸³ *Me'or ejnajim* uzavřel tímto výrokem: "Básně založené na rytmu a množství podle pravidel nejsou doopravdy sluchitelné s povahou našeho jazyka. Ale básně, které se k němu hodí, jsou ty, které si udržují svou harmonii prostřednictvím obsahu."¹⁸⁴

¹⁷⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 700.

¹⁷⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 703-709.

¹⁷⁹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 681-686.

¹⁸⁰ Zajímavým článkem zabývajícím se dei Rossiho pojetím biblické poezie je BERLIN, Adele. Azariah de' Rossi on Biblical Poetry. *Prooftexts*, May 2002, Vol. 12, Issue 2, s. 175-183. ISSN 0272-9601 (dále jen BERLIN: *Azariah de' Rossi on Biblical Poetry*).

¹⁸¹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 712-714.

¹⁸² ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 714. Anglický překlad: "On reciting them, we sense that they have a wonderful special quality even though we cannot fully apprehend their structures."

¹⁸³ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 716-719.

¹⁸⁴ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 719. Anglický překlad: "The poems based on rhythm with feet and quantities, numbered according to rules, are not truly congruent with the nature

3.2.5 Dodatky

Na závěr *Me'or ejnajim* zařadil Azarja dei Rossi chronologický přehled dějin od potopy světa do zničení Druhého chrámu, který převzal ze *Seder olam raba*.¹⁸⁵

of our language. ... But the poems that suit it are those which preserve their harmonies by means of the content..."

¹⁸⁵ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 723-724.

4. Reakce na vydání *Me'or ejnajim*, motivace a metody Azarji dei Rossiho a zhodnocení jeho přínosu

4.1 Reakce na vydání *Me'or ejnajim* a využití díla do období *haskaly*

Proti *Me'or ejnajim* se zvedla vlna kritiky ještě před jeho vydáním. Azarja dei Rossi se proto v průběhu tisku rozhodl odstranit některé pasáže, kde podle svého názoru vyjádřil své stanovisko příliš ostře a otevřeně.¹⁸⁶ Dále přidal do *Me'or ejnajim* odpovědi na některé útoky ortodoxních rabínů. Ani jeden z těchto kroků mu ovšem nepomohl urovnat rozruch, který svým dílem vzbudil.¹⁸⁷

V Benátkách vydali rabíni v čele se Samuelem Jehudou Katzenellenbogenem ještě před vydáním díla (konkrétně 4. *nisanu* 1574) prohlášení, které rozšířili i do ostatních židovských komunit a kde tvrdili, že žádný zbožný žid by se neměl odvážit vlastnit toto "heretické dílo" bez speciálního povolení od místního rabína. Ihned po benátských rabínech se k prohlášení připojili i rabíni z jiných měst (konkrétně z Říma, Ferrary, Padovy, Pesara, Verony, Ancony, Cremony a Sieny).¹⁸⁸

Reakce italských rabínů však nebyla v žádném případě jednotná a ne všichni se pod výše uvedené prohlášení podepsali. Naopak je známo, že mnoho z těch, kteří podpořili svým podpisem prohlášení, patřilo ke spíše menším autoritám a *Me'or ejnajim* nečetli a někdy ani vůbec neviděli. Nemálo významných zástupců italských židovských obcí (například někteří rabíni z Ferrary či Cremony) se rozhodlo vyčkat na rozhodnutí mantovských autorit, kterými byli Juda Moscato a David Provenzali.¹⁸⁹

Nakonec byl ve většině židovských obcí uvalen na *Me'or ejnajim cherem* a jeho studium bylo bez zvláštního povolení zakázáno.¹⁹⁰ Tak tomu bylo i v dei Rossiho rodném městě Mantově. Zdejší rabíni zakázali studium tohoto spisu bez speciálního povolení

¹⁸⁶ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 110-111. Ve velké míře byly opraveny zejména kapitoly 28 a 42 (kritika *agadických* látek a chyb talmudických učenců a otázka chronologie) v *Imrej bina*.

¹⁸⁷ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 111; ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XIX-XXII.

¹⁸⁸ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 111-112; ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XLII.

¹⁸⁹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XLIII-XLIV.

¹⁹⁰ BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 171-172; EJ: *Azariah ben Moses dei Rossi*, op. cit., s. 317-318.

každému, kdo ještě nedosáhl věku 25 let.¹⁹¹ *Cherem* se však vztahoval pouze na *Me'or ejnajim*, Azarja dei Rossi jím zůstal, zřejmě díky svému příkladnému ortodoxnímu životu a přímluvě mantovských rabínů, nedotčen.¹⁹²

Mezi dalšími, mimo-italskými oponenty můžeme nalézt několik velmi známých osobností, například předního safedského *halachistu* Josefa Karo (1488-1575), pražského Maharala¹⁹³ (c. 1520-1609) nebo pozdějšího odpůrce sabateanismu Jakoba Emdena¹⁹⁴ (1697-1776).¹⁹⁵

Ještě dlouho po smrti Azarji dei Rossiho platil *cherem* vydaný nad *Me'or ejnajim*. Existují doklady z děl židovských učenců, kteří při citaci tohoto spisu ubezpečovali čtenáře, že mají na jeho studium speciální povolení.¹⁹⁶ *Me'or ejnajim* však nevzbudilo pouze odpor, některými učiteli bylo přivítáno s radostí. Těchto učenců však nebylo mnoho.¹⁹⁷ Dílo však bylo studováno a citováno velice často i v době zákazu, i když jeho citace nebyly podle tehdejšího zvyku uváděny pod správným názvem, aby *Me'or ejnajim* nezískalo přílišnou popularitu.¹⁹⁸

Důvodů, proč si *Me'or ejnajim* získalo tolik odpůrců, bylo hned několik. Prvním problémem bylo zpochybnění přesnosti tradičního počítání let od stvoření světa. Další důvod představovalo rozlišení *halachických* a *agadických* látek v *Talmudu* a označení rabínských výroků v *agadických* pasážích za vyjádření osobního názoru, který, pokud se neshodoval s poznatky vědeckého bádání, mohl být mylný. A posledním důvodem, jenž souvisí s předchozím bodem, byl způsob, jakým Azarja dei Rossi přistupoval k *agadickým* příběhům, když se je snažil vysvětlit (například příběh o smrti římského císaře

¹⁹¹ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 113.

¹⁹² EJ: *Azariah ben Moses dei Rossi*, op. cit., s. 318; BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 171.

¹⁹³ Maharal, který se ohrazuje proti *Me'or ejnajim* ve svém spise *Be'er ha-gola*, vyjádřil přesvědčený názor, že tato "heretická" kniha bude zakázána a mezi židy zcela zapomenuta. (Viz ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 113.)

¹⁹⁴ Jakob Emden přišel s tvrzením, že dílo Azarji dei Rossiho by se nemělo jmenovat *Me'or ejnajim* (Světlo očí), ale *Me'aver ejnajim* (Oslepení očí). (Viz ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 114; BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 172.)

¹⁹⁵ BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 172.

¹⁹⁶ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 113. Israel Zinberg uvádí jako příklad rabi Leona Briela, který žil v 17. století.

¹⁹⁷ Šlo například o Davida Ganse a Jom Tov Lippmanna Hellera žijící v Praze. (Viz BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 172.)

¹⁹⁸ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 114.

Tita v traktátu *Gitin* 56b označil Azarja dei Rossi za poetickou legendu).¹⁹⁹

Me'or ejnajim si získalo daleko větší popularitu mimo židovské prostředí, zejména u křesťanských učenců, kteří ho nejen často zmiňovali, ale také přeložili některé jeho části (zejména z oddílu *Imrej bina*) do latiny.²⁰⁰

Navzdory negativní reakci, kterou vydání *Me'or ejnajim* vyvolalo, neupadla kniha v zapomnění, ale byla mnohými držena ve veliké úctě. Kladného přijetí ve větší míře, stejně jako ocenění a znovu-zhodnocení vědeckého přínosu se *Me'or ejnajim* dočkalo až na konci 18. století s příchodem *haskaly*, tj. židovského osvícenství. *Maskilim* (tj. přívrženci *haskaly*) v něm našli mnoho inspirujících myšlenek a v roce 1794 je v Berlíně vydali. Šlo o první vydání *Me'or ejnajim* od 16. století.²⁰¹

4.1.1 Přístup Azarji dei Rossiho ke kritice *Me'or ejnajim*

Azarja dei Rossi si jasně uvědomoval, jakou reakci přinese kritika do té doby nedotknutelných témat.²⁰² V *Me'or ejnajim* se proto objevují časté omluvy a zjemňování kritických závěrů, zejména pokud jsou zpochybňovány názory rabínů obsažené v *agadických* látkách nebo přesnost tradiční židovské chronologie. Díky tomuto očekávání odpovídá dei Rossi předem na argumenty oponentů a snaží se co nejvíce odůvodnit a podložit svá tvrzení, aby obstála před budoucí kritikou.

Omluvné výroky se vyskytují zejména v prvním a druhém oddílu *Imrej bina* a kulminují v *Jemej olam*, kde se Azarja dei Rossi zabýval chronologií.²⁰³ Tato skutečnost dokládá fakt, že zpochybňování tradiční židovské chronologie bylo pro tehdejší čtenáře nejvíce kontroverzní záležitostí v *Me'or ejnajim* a že si Azarja dei Rossi tuto skutečnost velmi

¹⁹⁹ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 110-111; BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 171-172.

²⁰⁰ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 114. Křesťanských učenců, kteří využívali *Me'or ejnajim* bylo opravdu velmi mnoho. V křesťanských kruzích byl Azarja dei Rossi často nazýván jako rabi Azarias. (Viz ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XX; BERLIN: *Azariah de' Rossi on Biblical Poetry*, op. cit., s. 175.)

²⁰¹ EJ: *Azariah ben Moses dei Rossi*, op. cit., s. 318; BARON: *A Biographical Sketch*, op. cit., s. 173. Jedním z obdivovatelů *Me'or ejnajim* byl například Leopold Zunz, který pokládal Azarju dei Rossiho za předchůdce moderního judaistického bádání.

²⁰² BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 210.

²⁰³ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 211; s. 233-234.

dobře uvědomoval.²⁰⁴

Nyní uvedeme několik příkladů dei Rossiho přístupu ke čtenářům nalézajících se v kapitolách, které se týkaly ospravedlnění použití nesouvislých studií a nežidovských pramenů. "V každém případě jsem přesvědčen, moudrý čtenáři, že se mi dostane tvého souhlasu. V celém díle poznáš srozumitelnost mých výroků a skutečnost, že jsem neřekl nic, co by jsi mohl po uvážlivém přečtení odmítnout."²⁰⁵ Na jednom místě se Azarja dei Rossi vyhrazuje proti kritice svých metod velmi razantně: "Ale kdokoli, kdo má v hlavě mozek, by neměl považovat naši metodu za cizí kvůli způsobu, jakým ji použijeme. Spíše by měl přijmout pravdu z jakéhokoliv zdroje."²⁰⁶

V první kapitole dokládá na jedné straně svou otevřenost vůči opodstatněné kritice, na druhé straně však také apeluje na čtenáře, aby zhodnotili *Me'or ejnajim* spravedlivě. "Neboť v celém svém snažení jsem se soustředil na cestu k pravdě a poctivosti. Je možné, že ve své knize učiním nějaké chyby, které mě popudí neméně než mého čtenáře. Proto bych rád oznámil jakémukoli inteligentnímu a čestnému člověku, že jsem zcela připraven přijmout jeho kritiku mé knihy a přesné vymezení mých chyb, abych mohl odstranit jakoukoli překážku z cesty našeho lidu. Ale pokud bude tento člověk velkorysý, nezdrží se přiznat mi uznání, kde to bude náležité, neboť si je všichni zasloužíme. Poté může obdržet úplnou odměnu od našeho Boha."²⁰⁷

4.2 Motivace Azarji dei Rossiho k napsání *Me'or ejnajim* a jeho cíle

Nyní se budeme věnovat otázce, co bylo hlavní motivací Azarji dei Rossiho

²⁰⁴ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXIV-XXV.

²⁰⁵ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 100. Anglický překlad: "At any rate ... I have trusted to meet with your approval, wise reader. From beginning to end, you will notice the clarity of my pronouncements and how that I have said nothing which after a judicious reading you might reject."

²⁰⁶ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 99. Anglický překlad: "But anyone who has a brain in his head should not think of this method of ours as alien because of that part in which we happen to apply it. Rather, he should accept the truth from whatever source."

²⁰⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 85. Anglický překlad: "For in all my endeavors I have directed myself towards truth and righteousness. It is possible that I shall make some errors in this book of mine which would displease myself no less than my reader. I therefore would like to inform any intelligent and honorable person that I am most prepared to receive his criticisms of my work and specification of my mistakes in clear terms in order to remove any stumbling block from the path of our people. But if he is magnanimous he will also not refrain from giving me credit where due, since we all deserve it. Then may he receive a complete reward from our God."

pro napsání díla, které sklidilo tak velkou kritiku. Dei Rossiho důvody musely být velmi závažné, jinak by se nevěnoval psaní spisu, který později (ostatně podle jeho očekávání) pobouřil konzervativní představitele ortodoxního judaismu. Není zcela jasné, jaký byl hlavní cíl Azarji dei Rossiho. Proto nejprve uvedeme jednu obecnou citaci a poté představíme dvě hlavní teorie ve výše nastíněné otázce.

Celá záležitost je o to složitější, že se Azarja dei Rossi v *Me'or ejnajim* nezmínil o hlavním účelu, který ve svém díle zamýšlel. Podle úseku, který se nachází v první kapitole *Imrej bina*, bychom se mohli domnívat, že chtěl předat následujícím generacím svůj odkaz a dědictví, protože ho Bůh neobdařil synem. "Bůh mě pobídnul, abych zanechal příští generaci knihu, která by obsahovala nějaké užitečné záležitosti. S tímto svým "synem" doufám, že Bůh mé spásy mi dá výsadu trvale přebývat ve stanu věčného Nejvyššího. Poté, jak říkají rabínská rčení, budou mé rty šeptat v hrobě."²⁰⁸

Důležitý příspěvek v této záležitosti přinesl Salo W. Baron, který vyzdvihnul v *Me'or ejnajim* naznačenou myšlenku, že hlavním cílem Azarji dei Rossiho byla snaha o co nejvíce pravdivé zhodnocení dějin. Toto "pátrání po pravdě"²⁰⁹ byl podle Salo W. Barona hlavní dei Rossiho motivací a nutilo ho ke kritice dříve nekritizovaných věcí i přes vědomí, že si tím získá řadu odpůrců. S tímto záměrem se úzce vázal dei Rossiho přístup ke studiu, když se vždy snažil o prozkoumání samotných pramenů, aby tím zaručil co největší věrnost a pravdivost svých pojednání.²¹⁰

Na myšlenky Salo W. Barona navázal Robert Bonfil, který ve své studii konstatuje, že dei Rossiho motivací pro zkoumání minulosti bylo zjistit pravdu a předat ji dále.²¹¹ Zároveň s tím však Robert Bonfil významně rozvinul myšlenku²¹² Salo W. Barona o apologetické funkci *Me'or ejnajim*. Robert Bonfil tvrdí, že spojujícím článkem dei Rossiho studií je jejich apologetický cíl. Aby hájil judaismus v Itálii 16. století, zvolil podle svého

²⁰⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 84-85. Anglický překlad: "God prompted me to leave for posterity the offering of a book which contains some useful matters. ... With this "son" of mine, I hope that the God of my salvation shall ... give me the privilege of dwelling perpetually in the tent of the eternal Most High. Then, as the rabbinic saying ... goes, my lips shall be murmur in the grave." Zde odkazuje Azarja dei Rossi na rabínskou tradici, podle které při citování slov zesnulého budou jeho rty šeptat v hrobě. (*Babylonský talmud*, traktát *Sanhedrin* 90b.)

²⁰⁹ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 212. Doslova "quest for truth".

²¹⁰ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 216-218; s. 230.

²¹¹ BONFIL: *How golden was the age of the Renaissance*, op. cit., s. 98.

²¹² BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*, op. cit., s. 201-203.

názoru relevantní starověká témata, která odpovídala tehdejšímu náboženskému a kulturnímu kontextu a sporům, které byly mezi židy a křesťany vedeny – šlo zejména o boj ohledně interpretace Písma a útoky na rabínskou literaturu včetně pálení *Talmudu*. Tuto domněnku dokládá i vytrvalost, s jakou se Azarja dei Rossi snažil dokázat, že chyby v *agadické* literatuře nemohou ovlivnit, ani zpochybnit závěry rabínů v závazných náboženských otázkách. Aby mohl Azarja dei Rossi v tomto uspět, rozhodl se podle názoru Roberta Bonfila odhalit pravdu.²¹³ Dei Rossiho hledání pravdy by tedy bylo podle této teorie prostředkem obrany judaismu před vnějšími výpady.

K tomu se přiklání i Joanna Weinberg, když píše, že Azarja dei Rossi vydal *Me'or ejnajim* v době, kdy se začaly Itálií ve větší míře šířit protižidovské myšlenky podníčené dopady protireformace, s úmyslem obhájit a ochránit rabínskou literaturu a *Talmud* tím, že ukáže otevřenost nenormativních látek kritice.²¹⁴ Jako renesanční učenec také nemohl ignorovat nové poznatky ve všech vědních disciplínách, které protiřečily informacím obsaženým v *Talmudu*.²¹⁵ Zároveň se však snažil zvýšit židovské sebevědomí a to zejména v pasážích, kde se zabýval přínosem židů k poezii a jazyku. V tomto ohledu se pro dei Rossiho stalo použití nežidovských zdrojů "bojováním s protivníky jejich vlastními zbraněmi".²¹⁶

V daném světle už nezní označení *agadických* látek za tvrzení jednotlivých rabínů, která nejsou závazná, natolik kontroverzně. Jistě, šlo spolu s využitím nežidovské literatury při posuzování jejich pravdivosti o revoluční záležitost, která ovšem měla sloužit pouze ku prospěchu a obraně judaismu, nikoli k pobuřování. Azarja dei Rossi však zůstal nepochopen a byl napadán jako heretik.

Apologetický úkol *Me'or ejnajim* potvrzuje i následující citace z pasáže obhajující použití nežidovských zdrojů, jež dokládá, že dei Rossiho spis nebyl určen pouze pro židovské souvěrce, ale také pro křesťany. "A on (tj. čtenář) by měl pravdu, kdyby si myslel, že pokud by byly podklady pro mé následující úmysly čerpány pouze ze židovských spisů, tak bych se jistě a s velkým potěšením odvolával pouze na milované příslušníky mého

²¹³ BONFIL: *How golden was the age of the Renaissance*, op. cit., s. 99.

²¹⁴ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXIX-XXX.

²¹⁵ BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*, op. cit., s. 180.

²¹⁶ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXIX.

vlastního lidu, a v takovém případě by nebyli přivedeni cizinci do těchto bran."²¹⁷

Dei Rossiho apologii judaismu, což je nejpravděpodobnější motivace a účel *Me'or ejnajim*, lze chápat jako pokus o změnu vnímání židovské kulturní identity v době, kdy byl pálen *Talmud* a judaismus byl označován jako iracionální a nemorální náboženství. Tento pokus o jakousi restrukturalizaci vnímání judaismu sebou samým samozřejmě zahrnoval i sebekritiku a diskuzi o dlouho zavedených přesvědčeních, což přispělo k odsouzení Azarji dei Rossiho.²¹⁸ Otázkou však zůstává, zda lze *Me'or ejnajim* opravdu vykládat pouze v tomto smyslu, neboť Azarja dei Rossi vykazoval na druhé straně také velkou otevřenost vůči křesťanům.²¹⁹

4.3 Inovace ve formě a obsahu použité v *Me'or ejnajim*

Azarja dei Rossi opustil dřívější analistickou formu historiografie, která omezovala vhléd do tématu, a místo toho se rozhodl napsat práci inovativní ve formě i obsahu.²²⁰

Nejprve si stručně charakterizujeme formu, výrazové prostředky a jazyk dei Rossiho spisu. *Me'or ejnajim* bývá často řazeno spolu s dalšími díly židovské historiografie 15. a 16. století mezi kroniky, tato klasifikace ale není zcela přesná. Salo W. Baron označil dei Rossiho spis za eseje.²²¹ Podle Joanny Weinberg jde však spíše o *miscelanea*, tedy kapitoly různého obsahu zařazené do jedné knihy.²²²

Me'or ejnajim představuje významnou literární památku, při jejímž psaní se Azarja dei Rossi odklonil od některých tehdejších trendů. Proto zde nenalezneme použití fiktivních proslovů, které byly v té době běžné (například v díle Josefa ha-Kohena).²²³ Další dobový literární prvek představovaly dialogy, které se svou podobou blížily platónským a měly za úkol oživit vyprávění. V židovském prostředí si tuto metodu osvojil například Solomon

²¹⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. 99. Anglický překlad: "And he (i.e., the reader) would be correct in thinking that if the material for my immediate purpose could have been drawn entirely from Jewish writings, I would have most certainly and with great pleasure invoked beloved members of my own people and in such case would not have brought foreigners within these gates."

²¹⁸ BONFIL: *How golden was the age of the Renaissance*, op. cit., s. 99-100.

²¹⁹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXX.

²²⁰ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXIII.

²²¹ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 207; s. 210. Baron používá též termín "disconnected essays". (Viz BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 211.)

²²² ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXIII.

²²³ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 214.

ibn Verga. Azarja dei Rossi však napsal formou dialogu pouze jednu kapitolu *Me'or ejnajim*.²²⁴ Dále téměř zcela odstoupil od užití anekdotických příběhů, které se často objevovaly u křesťanských i židovských historiků (v židovském prostředí například u Solomona ibn Vergy).²²⁵

Jazykovou podobu *Me'or ejnajim* velmi ovlivnila důležitost, jakou Azarja dei Rossi připisoval biblické hebrejštině. Styl jeho psaní se však nejvíce blížil mišnické hebrejštině a byl obohacen mnoha hebrejskými a aramejskými slovy z talmudické a středověké literatury. Na rozdíl od soudobých učenců, kteří často používali biblickou hebrejštinu a své práce prokládali biblickými frázemi, se dei Rossi snažil, aby jeho práce nezněla příliš sofistikovane.²²⁶ Azarja dei Rossi ovládal hebrejštinu naprosto brilantně, dokonce lépe než rodnou italštinu, což jen podtrhuje fakt, že *Me'or ejnajim* je významnou židovskou literární památkou.²²⁷

Nyní se zaměříme na dei Rossiho přínos židovské historiografii v oblasti obsahu. Za zcela ojedinělé by se daly označit výběr a množství témat, o nichž Azarja dei Rossi pojednával. Jde o velmi širokou paletu námětů, jejichž spojujícím prvkem je vztah ke starověkým dějinám. To představuje výrazný rozdíl vzhledem k předchozí, převážně monotematické literatuře. Za všechna témata lze zmínit pojednání o Filónovi Alexandrijském, *Septuagintě*, židovské chronologii, kněžských oděvech nebo hebrejském jazyku. Je důležité si uvědomit, že Azarja dei Rossi byl prvním židovským učencem, který se zabýval myšlením Filóna Alexandrijského a systematicky pojednával o období Druhého chrámu.²²⁸

Důležitou odlišností od židovských historiků tehdejší doby je skutečnost, že ve svém díle v podstatě ignoruje vyhnání židů ze Španělska, které hrálo v ostatních dílech zcela zásadní roli, a téměř se nevěnuje středověkým a soudobým dějinám. Jedinou pasáž *Me'or ejnajim*, která je v tomto ohledu výjimkou, představuje *Kol Elohim*, kde Azarja dei Rossi popsal zemětřesení ve Ferrare. Důležitým prvkem dei Rossiho tvorby je také fakt, že se na rozdíl od Josefa ha-Kohena a dalších historiků nesnažil integrovat židovské dějiny

²²⁴ Konkrétně jde o kapitolu 42 v *Imrej bina*.

²²⁵ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 214-215.

²²⁶ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 214.

²²⁷ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 213-214.

²²⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXVII; ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 109.

do nežidovských, ale naopak se zaměřil na pro židy důležitá témata.²²⁹ V poslední řadě je třeba zmínit skutečnost, že ač Azarja dei Rossi věřil některým zázračným vyprávěním, vyvaroval se je zařadit do *Me'or ejnajim*. To lze považovat za jeden z úspěchů obecné renesanční historiografie. I v tomto ohledu se odlišoval od předchozích židovských autorů (například Solomona ibn Vergy).²³⁰

4.4 Dei Rossiho přístup k pramenné literatuře

Nyní se zaměříme na přístup Azarji dei Rossiho ke studiu a využití pramenů, neboť zde spočívá jeho velký přínos, ať již jde o počet nebo původ pramenů.²³¹ Azarja dei Rossi projevil na svou dobu nebývalý rozhled.²³² Ve svém díle čerpá z *Tanachu*, *Talmudu* a dalších židovských zdrojů,²³³ ale také z velkého množství nežidovských zdrojů, ať již jde o díla antických autorů nebo středověkých učenců. Cituje však také z *Nového zákona*, spisů apoštolských a církevních otců a mnoha dalších děl.²³⁴

Určujícím prvkem dei Rossiho vědeckého snažení je, že svou práci založil na studiu historických pramenů, kterému věnoval obrovské množství času. Důležitou roli pro něj hrálo zjištění informací o autorovi, jeho záměrech i prostředí, z něhož vycházel.²³⁵ S jeho cílem apologie judaismu a nalezení historické pravdy se úzce pojil také přístup, ve kterém se snažil zaručit co největší věrnost a pravdivost své kritiky vyhledáváním různých verzí pramenů, které poté kriticky srovnal a vybral si nejlepší verzi.²³⁶ Důležitým bodem v dei Rossiho práci je také fakt, že pracoval s nejnovějšími zdroji²³⁷ a to nejen z Itálie, ale i z celé Evropy.²³⁸

Nyní je nutno zmínit, jak Azarja dei Rossi vnímal autoritu jednotlivých textů.

²²⁹ BONFIL: *How golden was the age of the Renaissance*, op. cit., s. 98-99.

²³⁰ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 216.

²³¹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXII-XLII.

²³² BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 225-226. Svým rozhledem vynikal Azarja dei Rossi v židovských i křesťanských kruzích.

²³³ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXII. Joanna Weinberg uvádí více než 150 citovaných děl ze židovského prostředí (mimo *Talmud* a *midrašim*).

²³⁴ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXII. Počet citovaných děl z křesťanského prostředí je o něco nižší, stále však jde o více než 100 pramenů.

²³⁵ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 230-233.

²³⁶ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 216-218; s. 230.

²³⁷ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 229-230.

²³⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XLII.

Tanach je pro něj jako ortodoxního žida naprosto nedotknutelný.²³⁹ Dei Rossi proto zásadně odmítl kritiku *Tanachu* a celé židovské náboženské tradice.²⁴⁰

Významný posun lze oproti tomu zachytit v jeho přístupu k ústní Tóře, tj. k *Talmudu Bavli* a *Talmudu Jerušalmi*, jež citoval velice často. Z ústní tradice jsou pro něho závazné a neměnné pouze *halachické* pasáže, zatímco *agadické* látky mohou, jak se domníval, vyjadřovat názory konkrétních rabínů a tím pádem obsahovat chyby.²⁴¹ Proto se snažil přesvědčit čtenáře, že učenci *Talmudu*, kteří byli nezpochybnitelnou autoritou ve věci náboženských záležitostí, vyslovovali v ostatních oblastech názory, které nebyly obhajitelné s ohledem na poznatky vědeckého zkoumání.²⁴² Cílem Azarji dei Rossi při práci s talmudickou literaturou bylo oddělit její *agadickou* složku a tu poté zkoumat nikoli z hlediska rabínské učenosti, ale z pohledu historika.²⁴³ Při psaní *Me'or ejnajim* však neměl v tomto bodě lehkou úlohu, protože nebylo jednoduché rozlišit v talmudické literatuře, co je opravdovou tradicí a kde jde o názor konkrétního rabína, neboť oba prvky se zde úzce prolínají.²⁴⁴ Na druhou stranu i přes veškerý svůj inovativní přístup však u textů vzniklých v talmudickém období nijak nezpochybňoval jejich tradiční autorství.²⁴⁵

Z dalších děl využíval často *Aristeův dopis* a díla Josepha Flavia a Filóna Alexandrijského, jež studoval v latině a italštině. Příkladal jim velkou důležitost, protože je považoval za svědky doby, o níž psal.²⁴⁶ V *Me'or ejnajim* se zabýval také spisem *Josipon* a jeho autorstvím. Do jeho doby byl *Josipon* považován za dílo Josepha Flavia. Azarja dei Rossi oproti tomu přišel s rozlišením dvou autorů – ha-Josipon la-Romiim (autor *Války židovské* a další starověkých děl) a ha-Josipon la-Ivriim (autor *Josiponu*).²⁴⁷ Dále si

²³⁹ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 219-220.

²⁴⁰ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 220.

²⁴¹ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 221-222; ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXIII-XXXIV.

²⁴² ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 110.

²⁴³ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXVI.

²⁴⁴ BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*, op. cit., s. 193.

²⁴⁵ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXIII.

²⁴⁶ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXVI; s. 496.

²⁴⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXVIII.

vážil chronologie *Seder olam raba* a responsa *Igeret rav Šerira*.²⁴⁸ K dalším židovským textům byl Azarja dei Rossi více či méně kritický, často se stavěl negativně vůči názorům potalmudických autorit včetně těch nejvýznamnějších učenců.²⁴⁹ Naopak téměř zcela ignoroval díla svých přímých předchůdců na poli židovské historiografie, například nikdy necitoval díla Josefa ha-Kohena nebo Solomona ibn Vergy, přestože jejich spisy vznikly dlouho před *Me'or ejnajim*.²⁵⁰

Azarja dei Rossi nebyl prvním učencem, který ve svém díle použil nežidovské zdroje, v jednom ohledu však byl výjimkou. Ostatní židovští učenci studovali nežidovské spisy a používali je pro svá bádání. Avšak Azarja dei Rossi byl prvním židem, jenž použil nežidovskou literaturu při zkoumání důležitých témat judaismu. Dokonce i mezi italským židovstvem, které bylo v mnoha ohledech otevřenější než židé v jiných zemích, bylo toto považováno za téměř skandální.²⁵¹ Azarja dei Rossi byl prvním, kdo aplikoval výpovědi nežidovských pramenů při kritice rabínských postojů a posuzoval na jejich základě historickou pravdivost *agadických* pasáží *Talmudu*, což bylo až do 19. století zcela nemyslitelné.²⁵²

Použití židovské i nežidovské literatury vedle sebe a přiznání pravdivostní hodnoty oběma představovalo bezesporu jedinečný přístup.²⁵³ Přitom už sama obhajoba studia nežidovských pramenů a jejich využití se stala v některých konzervativnějších židovských komunitách například v Polsku, Německu nebo Turecku důvodem k zákazu četby *Me'or ejnajim*.²⁵⁴

Azarja dei Rossi si toho byl vědom a věnoval obhajobě použití nežidovských zdrojů celou druhou kapitolu *Imrej bina*. V souladu se svým ortodoxním vyznáním se také rozhodl v *Me'or ejnajim* použít pouze nežidovské zdroje, jež byly spolehlivé, napsané bez vedlejších

²⁴⁸ *Igeret rav Šerira* představuje jedno z nejdůležitějších respons neboli literatury *še'elot u-tšuvot*. Jeho tématem je mimo jiné popis vzniku a kodifikace *Mišny* a *Talmudu*. (Viz YERUSHALMI: *Zakhor*, op. cit., s. 32.)

²⁴⁹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXIV.

²⁵⁰ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 224-225.

²⁵¹ BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*, op. cit., s. 192.

²⁵² BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 212.

²⁵³ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 226.

²⁵⁴ BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*, op. cit., s. 194.

úmyslů a nebyly protižidovsky zaměřené.²⁵⁵

Z nežidovských pramenů se Azarja dei Rossi zaměřil na starověká římská a řecká díla, která četl latinsky a v latinských nebo italských překladech.²⁵⁶ Z křesťanské literatury připisoval velkou důležitost zejména spisům církevních otců, například Augustinovi, Jeronýmovi nebo Eusebiovi.²⁵⁷ Dále ho ovlivnili zejména tři autoři – Annius z Viterba, Sebastian Münster a Augustinus Steuchus.²⁵⁸

Na místě je také zmínit některé chyby, jež se objevují v *Me'or ejnajim*. Mezi nejzávažnější nedostatky patří skutečnost, že mnohé citace jsou chybné nebo nepřesné. Pravděpodobně však nešlo o autorovu nesvědomitost nebo úmysl, ale o praktický důsledek tehdejších životních podmínek, neboť Azarja dei Rossi putoval celý život z města do města a při tom studoval jednotlivé texty. Je proto velmi nepravděpodobné, že by na sklonku svého života, když začal tvořit *Me'or ejnajim*, měl při ruce všechny prameny, ze kterých vycházel. Musel proto citovat z paměti, což se stalo důvodem vzniku mnoha jeho chyb. Salo W. Baron však také uvádí domněnku, že některé citace mohly být zaměněny za jiné úmyslně z důvodu, aby se Azarja dei Rossi vyhnul konfliktu s cenzorem.²⁵⁹ Podobně se v *Me'or ejnajim* nachází také mnoho nepřesných citací z *Talmudu*. To je ovšem pochopitelné, uvažíme-li papežský dekret z roku 1553, jenž přikazoval zničit všechny výtisky *Talmudu*.²⁶⁰

Na závěr lze tedy shrnout, že dei Rossiho kritické zacházení s prameny vykazuje velký pokrok vzhledem k předcházejícím dobám, existují v něm však mezery, které lze z části přičíst době vzniku *Me'or ejnajim* a částečně připadají na vrub autora.²⁶¹

²⁵⁵ BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*, op. cit., s. 193.

²⁵⁶ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XLI.

²⁵⁷ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXVIII-XXXIX.

²⁵⁸ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXIX-XLI.

²⁵⁹ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 232.

²⁶⁰ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXIII.

²⁶¹ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 216-225. Salo W. Baron zde vyzvedává dei Rossiho textovou a filosofickou kritiku, naopak kritika pramenů podle něj pokulhává. Příznivě hodnotí také výběr lepších a přesnějších verzí pramenů.

4.5 Zhodnocení významu Azarji dei Rossiho a jeho přínosu židovské historiografii

Na závěr bychom se měli pokusit zhodnotit význam Azarji dei Rossiho a stručně shrnout, čím přispěl do židovské historiografie. Lze říci, že Azarja dei Rossi představuje prvního židovského učence, který nezasvětil své dílo některému z filosofických nebo teologických problémů, ale historické kritice a práci s prameny. Šlo také o jednoho z prvních učenců zabývajících se otázkou, do jaké míry je možné spoléhat se na tradiční zdroje v otázkách historického zkoumání. Nutno připomenout, že 16. století bylo dobou, kdy většina židů i křesťanů uznávala doslovnou autoritu svých náboženských tradic.²⁶² Azarja dei Rossi oproti tomu přišel s kritikou těch částí židovské tradice, které se zabývaly nenáboženskými otázkami, tedy zejména *agadických* látek a židovské chronologie.

Ve svém bádání velice často dospěl k výsledkům, které nebyly slučitelné s tradicí, ale činil tak nesmírně opatrně,²⁶³ neboť mimo oblast svého vědeckého působení byl Azarja dei Rossi ortodoxním a lze říci, že i velmi konzervativním židem. Charakter dei Rossiho díla se přiblížil modernímu vědeckému zkoumání a studiu dějin více než kterékoli jiné židovské dílo do té doby, nevyjímaje spisy jeho současníků.²⁶⁴ V porovnání s historiiky tehdejší doby však vynikají nedostatky Azarji dei Rossiho a celé židovské historiografie, jak již bylo naznačeno výše.²⁶⁵

Robert Bonfil označil *Me'or ejnajim* za "novou historii židů".²⁶⁶ Podle něho šlo o náboženskou historiografii, která využila prostředky tehdejší doby – zejména jazykovou kritiku – a zaměřila se ne na politická nebo vojenská témata, ale na otázky dogmatické.²⁶⁷ Z práce Roberta Bonfila vyplývá také zřejmě nejvěrohodnější teorie ohledně motivace Azarji dei Rossiho. Podle ní²⁶⁸ vzniklo *Me'or ejnajim* především jako apologie judaismu v době, kdy začaly být informace obsažené v talmudické literatuře stále více zpochybňovány výsledky dobové vědy a kdy došlo ke zhoršení vztahů mezi židy a křesťany vlivem postupující

²⁶² ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 109.

²⁶³ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 110.

²⁶⁴ BONFIL: *How golden was the age of the Renaissance*, op. cit., s. 97.

²⁶⁵ BARON: *Azariah de' Rossi's Attitude to Life*, op. cit., s. 174.

²⁶⁶ BONFIL: *How golden was the age of the Renaissance*, op. cit., s. 100.

²⁶⁷ BONFIL: *How golden was the age of the Renaissance*, op. cit., s. 100.

²⁶⁸ BONFIL: *How golden was the age of the Renaissance*, op. cit.

protireformace.

Mimo již zmíněné novinky v dei Rossiho díle musíme zdůraznit i další inovace. Zejména jde o nový přístup k nežidovské literatuře, kterou využívá k posuzování pravdivosti a výpovědní hodnoty židovské tradice a to zejména v *agadických* látkách.²⁶⁹ Avšak Azarja dei Rossi nepřispěl židovské historiografii pouze svými metodami, ale i obsahem svých pojednání. Jako první židovský učenec se hlouběji zaměřil na chronologii období Druhého chrámu.²⁷⁰ Jeho přínos jistě spočíval i ve skutečnosti, že to bylo on, kdo přinesl do židovského prostředí znalost Filóna Alexandrijského a *Aristeova dopisu*²⁷¹ a kdo se odvážil zpochybnit tradiční způsob počítání letopočtu od stvoření světa,²⁷² podobně jako autorství spisu *Josipon*.²⁷³

Aby však bylo naše hodnocení vyvážené a objektivní, musíme podotknout, že se Azarja dei Rossi dopustil také mnoha chyb, z nichž nejvíce viditelné jsou jeho nepřesné nebo zcela nesprávné citace v *Me'or ejnajim*.²⁷⁴ Pravdou je, že Azarjovi dei Rossimu nelze upřít obrovský přínos do myšlení židovského prostředí, neboť některé jeho úvahy a postupy byly vskutku zlomové, stejně tak ho však nelze glorifikovat způsobem běžným v době *haskaly*.²⁷⁵ Většina dei Rossiho metod však v tehdejší době nebyla a pravděpodobně ani nemohla být pochopena a přijata.

Na závěr lze konstatovat, že Azarja dei Rossi byl vskutku jeden z největších a nejdůležitějších židovských učenců ovlivněných renesancí. Zvláštní situace v Itálii, která byla výjimečná svými historickými a politickými podmínkami a také tím, že ležela na předělu aškenázského a sefardského židovstva, přispěla ke zrodu člověka, který se stal ve své době naprosto jedinečným. Musíme si totiž uvědomit, že byl prvním a na dlouhou dobu jediným židovským učencem, který nejenže při své práci využíval nežidovské zdroje, ale jenž se věnoval také základům křesťanství – *Novému zákonu* a evangeliím. To představovalo v židovském prostředí zcela výjimečný počín, který nebyl ještě dlouhou

²⁶⁹ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXV-XXVII.

²⁷⁰ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 109.

²⁷¹ ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 108.

²⁷² ZINBERG: *A History of Jewish Literature*, op. cit., s. 109.

²⁷³ ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXXVIII.

²⁷⁴ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 232; s. 235; s. 238.

²⁷⁵ BARON: *Azariah de' Rossi's Historical Method*, op. cit., s. 225; ROSSI: *The Light of the Eyes*, op. cit., s. XXII.

dobu nikým napodoben.

Závěr

Nyní by měl následovat pokus zhodnotit, do jaké míry se podařilo naplnit cíle bakalářské práce uvedené v jejím úvodu. Po stručném zařazení Azarji dei Rossiho do rámce židovské historiografie a popisu základních myšlenek židovského historického myšlení došlo k představení života a díla Azarji dei Rossiho. Aby byla tato část úplná, vyvstala nutnost přihlídnout ke stylu života Azarji dei Rossiho, jeho vzdělání a náboženským postojům a také k historickým událostem, jež ovlivnily život italských židů v 16. století. Po úvodních kapitolách přišlo na řadu stěžejní téma práce, kterým byla struktura *Me'or ejnajim* a krátký rozbor nejpodstatnějších a nejdůležitějších témat v něm obsažených. Na jednotlivých výše uvedených pojednáních, která se týkala například obhajoby práce s nežidovskými prameny, myšlení Filóna Alexandrijského, přístupu k *agadickým* pasážím *Talmudu* nebo k hebrejskému jazyku, lze dobře demonstrovat a ilustrovat dei Rossiho metody a názory, ať již se týkaly náboženství nebo vědy.

Po rozboru struktury *Me'or ejnajim* došlo k pokusu o uvedení reakce na vydání spisu a způsobu, jakým Azarja dei Rossi reagoval na kritiku. Dále byl přiblížen pohled židovských a křesťanských učenců na Azarju dei Rossiho až do období *haskaly*. Poté následovala důležitá podkapitola o motivaci a cílech, s nimiž Azarja dei Rossi psal *Me'or ejnajim*, která pomohla osvětlit smysl a účel celého díla. Po vyzdvižení spisu jako apologie judaismu byly představeny inovace ve formě a obsahu *Me'or ejnajim* a zejména v přístupu Azarji dei Rossiho k židovským a nežidovským pramenům. Na závěr jsme se snažili objektivně zhodnotit Azarju dei Rossiho jako židovského renesančního učenice se všemi přínosy, klady i zápory jeho osobnosti a vyjádřit jeho jedinečnost.

Splnění cílů této bakalářské práce uvedených v jejím úvodu otevřelo cestu k dalšímu rozpracování tématu myšlení a díla Azarji dei Rossiho. Přínosným pokračováním by mohla být například komparace *Me'or ejnajim* s díly dalších židovských historiků 15. a 16. století, zejména s dílem *Cemach David* Davida Ganse, který se svým přístupem nejvíce přiblížil metodě použité Azarjou dei Rossi. Pro další rozbor textu by bylo také vhodné pokusit se přeložit alespoň některé stěžejní kapitoly *Me'or ejnajim* do českého jazyka.

Doufáme, že tato bakalářská práce se svými závěry přispěje k rozvoji zájmu o tuto bezesporu jedinečnou a ojedinělou osobnost v dějinách judaismu.

Použitá literatura

1. Pramenná literatura

עזריה מן האדומים. ספר מאור עינים. ווילנא, 1866. 520 s. ISBN chybí. – Azarja min ha-Adomim. Sefer Me'or ejnajim. Vilna, 1866. 520 s. ISBN chybí.

Benjamin z Tudely – Petachja z Řezna. *Dva středověké hebrejské cestopisy*. Vydání první. Praha: Argo, 2002. 97 s. ISBN 80-7203-436-7.

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona: včetně deuterokanonických knih. 6. přepracované vydání. Praha: Česká biblická společnost, 1995. 1301 s. ISBN 80-85810-08-5.

Dopis rabi Ovadji otci a další hebrejské renesanční cestopisy. Vydání první. Praha: Argo, 2004. 194 s. ISBN 80-7203-628-9.

FLAVIUS, Iosephus. *Válka židovská: Válečná předehra*. Vydání třetí. Díl I. Praha: Academia, 2004. 311 s. ISBN 80-200-1172-2.

FLAVIUS, Iosephus. *Válka židovská: Zkáza Jeruzaléma*. Vydání třetí. Díl II. Praha: Academia, 2004. 266 s. ISBN 80-200-1173-0.

GANS, David. Cemach David: O dějinách českých zemí a o dějinách Židů v Království českém. In *Židovská ročenka 5752*. Praha: Federace židovských náboženských obcí v České republice, 1991. s. 41-54.

MAIMONIDES. *Výběr z korespondence*. Vydání 1. Praha: Academia, 2010. 387 s. ISBN 978-90-200-1848-9.

ROSSI, Azariah de'. *The Light of the Eyes*. Translated from the Hebrew with an introduction and annotations by Joanna Weinberg. 1st edition. New Haven: Yale University Press, 2001. xlix, 802 s. Yale Judaica series; sv. 31. ISBN 0-300-07906-0.

Sidur Adir ba-marom: modlitební kniha pro všední dny, šabat a svátky s paralelním překladem a komentářem. Vydání první. Praha: Tomáš Bergman, 2008. 676 s. ISBN 978-80-904207-0-0.

Talmud Bavli: Schottenstein Edition. The Gemara: The Classic Vilna Edition with an annotated interpretative elucidation, as an aid to Talmud study. New York: Mesorah Publications, Ltd. 2004.

2. Sekundární literatura

2.1 Monografie

ROTH, Cecil. *A History of the Jews: from Earliest Times through the Six Day War*. Revised edition. New York: Schocken Books, 1989. 452 s. ISBN 0-8052-0009-7.

SCHOLEM, Gershom. *The Messianic Idea in Judaism: and Other Essays on Jewish Spirituality*. 2nd edition. New York: Schocken Books, 1995. xx, 376 s. ISBN 978-0-8052-1043-9.

STEMBERGER, Günter. *Úvod do judaistiky*. Vydání první. Praha: Vyšehrad, 2010. 228 s. ISBN 978-80-7021-988-1.

YERUSHALMI, Yosef Hayim. *Zakhor: Jewish History and Jewish Memory*. 1st paperback edition. Seattle: University of Washington Press, 1996. xxxvi, 154 s. ISBN 0-295-97519-9.

ZINBERG, Israel. *A History of Jewish Literature*. 1st edition. Vol. 4 (Italian Jewry in the Renaissance Era). New York, Ktav Publishing House, 1974. xv, 214 s. ISBN 0-87068-240-7.

2.2 Články

BARON, S. W. *History and Jewish Historians: Essays and Addresses*. Compiled with a Foreword by Arthur Hertzberg and Leon A. Feldman. 1st edition. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1964. xviii, 504 s. ISBN chybí. Chapter 7, Azariah de' Rossi: A Biographical Sketch, s. 167-173.

BARON, S. W. *History and Jewish Historians: Essays and Addresses*. Compiled with a Foreword by Arthur Hertzberg and Leon A. Feldman. 1st edition. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1964. xviii, 504 s. ISBN chybí. Chapter 8, Azariah de' Rossi's Attitude to Life, s. 174-204.

BARON, S. W. *History and Jewish Historians: Essays and Addresses*. Compiled with a Foreword by Arthur Hertzberg and Leon A. Feldman. 1st edition. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1964. xviii, 504 s. ISBN chybí. Chapter 9, Azariah de' Rossi's Historical Method, s. 205-239.

BERLIN, Adele. Azariah de' Rossi on Biblical Poetry. *Prooftexts*, May 2002, Vol. 12, Issue 2, s. 175-183. ISSN 0272-9601.

BONFIL, Robert. How Golden Was the Age of the Renaissance in Jewish Historiography. *History and Theory*, December 1988, Vol. 27, Issue 4, s. 78-102. ISSN 0018-2656.

COHEN, Shaye J. D. History and Historiography in the Against Apion of Josephus. *History and Theory*, December 1988, Vol. 27, Issue 4, s. 1-11. ISSN 0018-2656.

CHAZAN, Robert. Representation of Events in the Middle Ages. *History and Theory*, December 1988, Vol. 27, Issue 4, s. 40-55. ISSN 0018-2656.

JACOBS, Louis. Historical Thinking in the Post-Talmudic Halakhah. *History and Theory*, December 1988, Vol. 27, Issue 4, s. 66-77. ISSN 0018-2656.

KATZ, Bernard. A Brief Journey through Italian Jewish History. *Jewish Affairs*, ROSH HASHANAH 2009, Vol. 64, No. 2, s. 38-44. ISSN 0021-6313.

MANSOOR, Menahem. *Jewish History and Thought: an Introduction*. 1st edition. Hoboken: Ktav, 1991. xii, 571 s. ISBN 0-88125-404-5. Chapter XXIII, Medieval Jewish Travelogues and Chronicles, s. 209-221.

NEUSNER, Jacob. Judaic Uses of History in Talmudic Times. *History and Theory*, December

1988, Vol. 27, Issue 4, s. 12-39. ISSN 0018-2656.

ŠEDINOVÁ, Jiřina. David Gans (k 450. výročí narození). In *Židovská ročenka 5752*. Praha: Federace židovských náboženských obcí v České republice, 1991. s. 47-51.

WEINBERG, Joanna. Poetry and Patronage: Azariah de' Rossi's Elegies for Margaret of Savoy. *Jewish History*, March 2007, Vol. 21, Issue 1, s. 97-114. ISSN 0334-701X.

3. Encyklopedie a slovníky

DAN, Joseph. *Encyclopaedia Judaica*. Corrected edition. Vol. 14. Editors in Chief Cecil Roth and Geoffrey Wigoder. Jerusalem: Keter Publishing House, 1996. 1684 s. ISBN 965-07-0242-3. ROSSI, AZARIAH (Bonaiuto) BEN MOSES DEI, s. 315-318.

MILANO, Attilio. *Encyclopaedia Judaica*. Corrected edition. Vol. 9. Editors in Chief Cecil Roth and Geoffrey Wigoder. Jerusalem: Keter Publishing House, 1996. 1594 s. ISBN 965-07-0202-4. ITALY, s. 1115-1147.

NEWMAN, J. – SIVAN, G. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Dotisk prvního vydání. Praha: Sefer, 2009. 285 s. ISBN 80-900895-3-4.

SIMONSOHN, Shlomo. *Encyclopaedia Judaica*. Corrected edition. Vol. 11. Editors in Chief Cecil Roth and Geoffrey Wigoder. Jerusalem: Keter Publishing House, 1996. 1590 s. ISBN 965-07-0218-0. MANTUA, s. 895-899.

Summary

The bachelor thesis "Azariah de' Rossi: *Me'or 'Enayim* – The Significance of This Work in Jewish Historiography and Its Structure" deals with Azariah de' Rossi and his main work *Me'or 'Enayim* which was one from ten important writings of Jewish historiography emerged in 15th and 16th century. In the first part of this thesis is Azariah de' Rossi introduced as the successor of previous Jewish historiography.

The second part is devoted to life and writings of Azariah de' Rossi. Azariah de' Rossi was Italian scholar born in Mantua around 1510. He lived in many Italian cities during his life but he returned to Mantua in the end where he also died. His writings include *Me'or 'Enayim* and some minor treatises related to it, one work on Christian *Gospels* in Syriac and a small number of poems, both religious and secular.

The main part of this work consists of the description of the structure of *Me'or 'Enayim* and of the analysis of the most important topics contained in it. There are introduced thinking of Philo, treatment of non-Jewish literature, method of Talmudic rabbis in Aggadah, Jewish chronology, messianic calculations, Hebrew and Aramaic language and many other topics in this part.

The conclusion includes reactions of Jewish and Christian world on *Me'or 'Enayim* and de' Rossi's attitude to them. Then there are showed aims and motivations as well as some main innovations contained in de' Rossi's work (e.g. treatment of sources, structure of the work, selection of topics and so on). The bachelor thesis ends with an attempt to show de' Rossi's significance in Judaism and his influence on Jewry.